

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

Martin Hansson

Fornlämningar, kulturlandskap och kulturmiljövård

Mats Riddersporre

Uppåkra - en diskussion med utgångspunkt i de äldsta lantmäterikartorna

Terje Gansum

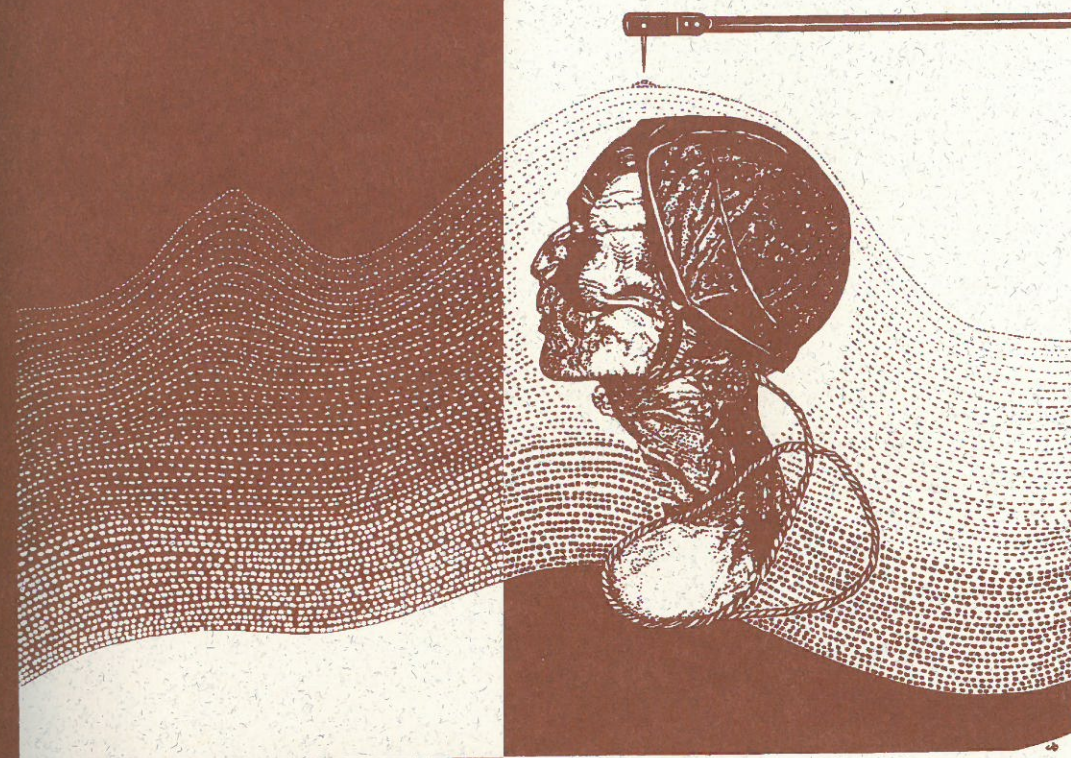
Strukturasjonsteori - om arkeologers behov for handlingsteori

Tove Hjørungdal

Att ifrågasätta den vetenskapliga revolutionen

Ole Stilborg

De formende hænder

META

medeltidsarkeologisk tidskrift

Arkeologiska institutionen, Sandgatan 1,
S-223 50 Lund.
Tel: 046-2227940. Fax: 046-2224214.
E-mail: Lars.Ersgard@ark.lu.se

META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen och kommer ut med fyra nummer per år. Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1996 kr 150:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5.

META:s styrelse/redaktion: Peter Carelli, Lars Ersgård, Ingrid Gustin, Anders Jonasson, Mats Mogren, Mats Roslund, Katalin Sabo.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Grafisk form: Eric Runestam

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund

Tryck: KFS i Lund AB

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL 1996:3

- 1 Redaktionellt
- 3 *Martin Hansson*
Fornlämningar, kulturlandskap och kulturmiljövärd - kommentar till ett ske ende
- 13 *Mats Riddersporre*
Uppåkra - en diskussion med utgångspunkt i de äldsta lantmäterikartorna
- 33 *Terje Gansum*
Strukturasjonsteori - om arkeologers behov för handlingsteori
- 52 *Tove Hjørungdal*
Att ifrågasätta den vetenskapliga revolutionen
- 58 *Ole Stilborg*
De formende hænder
- 68 *Carl Olof Cederlund*
Ur "Om vikingaskeppssyndromet: innebörd, uttryck och rollspel"

Christina Borstams omslagsbild bär titeln "Lyssna, lille man!"

Redaktionellt

META i sin nya gestalt utkommer här med sitt tredje nummer. Redaktionen - en sjufaldigt mänsklig faktor - har i ett drygt halvår försökt göra sig förtrogen med det nya layoutprogrammet. Detta har i de båda första numren lett till några skönhetsfläckar, vilka vi dock nu tror oss ha fått kontroll över. Vi anser det väsentligt att META inte bara har ett kvalitativt högtstående innehåll, utan även en tilltalande form.

En författare som oförtjänt har drabbats av nya META's barnsjukdomar är Carl-Olof Cederlund, vilken medverkade i förra numret. Tyvärr föll en del av texten bort vid redigeringen, vilket redaktionen ödmjukt ber Carl-Olof om ursäkt för. Missödet är allvarligt, inte minst med tanke på att artikeln var ett svar på de fem inlägg i nr 4, 1995, vilka debatterade Cederlunds första bidrag i nr 2, 1995. Det försvunna textstycket har emellertid återbördats från cyberspace och publiceras sist i detta nummer. Låt oss hoppas att detta sätter punkt för nya META's kryp- och snubbelålder.

Även detta nummer bjuder på debatt. Martin Hansson tar upp ett ämne som även tidigare har skymtat i META: fornlämningsbegreppet. Han gör det med anledning av en av honom iakttagen brist på kongruens i två av Riksantikvarieämbetets åtaganden under senare år, det stora s.k. Landskapsprojektet, och anvisningarna för det EU-anpassade "poängsystemet" för kulturlämningar. Man får ofta ett intryck av att fornlämningsbegreppet krånglas till i onödan, men det är uppenbart att begreppet behöver genomlysas ordentligt, och det är säkerligen inte sista gången som METAS's spalter upplåts för en sådan diskussion.

Uppåkra är en plats som det pratas ofta om i Lundamiljön nuförtiden. Som många vet är det en mycket stor järnåldersboplats söder om Lund, vilken har betraktats som en föregångare till Lund i stadens centralortsfunktion. Ett stort anlagt projekt ligger i startblocken och flera mycket spektakulära resultat har redan nåtts. Som en introduktion till detta arbete presenterar Mats Riddersporre resultat från en kulturgeografisk analys av området, vilken också kan tjäna som metodstudie för hur data från kartmaterial, arkeologi och geologi kan samköras för optimalt utbyte.

Som ett slags efterskörd till artiklarna i nr 1, 1996 följer så tre bidrag, vilka också samtliga står stadigt på egna ben. Terje Gansum presenterar det teoretiska underlaget för sin magistergradsavhandling vid Oslo universitet. Som bekant så

trycks inte alltid dessa arbeten, varför det kan vara väsentligt att de blir presenterade på något sätt. Vi väntar med spänning på att få se hur strukturationsteorin kan användas på ett arkeologiskt material.

Tove Hjørungdal presenterar den amerikanska miljöhistorikern Carolyn Merchants ifrågasättande av det som ansetts vara en av den västerländska kulturens viktigaste förutsättningar - nämligen den moderna vetenskapliga revolutionen. Merchants idéer är angelägna och provocerande och utgör samtidigt en utmaning för all arkeologisk forskning.

Ole Stilborg anknyter inte bara till temat i nr 1 1996, utan även till tidigare inlägg om värdet av etnoarkeologiska studier. Utomeruropeiskt material är en utmärkt idébank, vilket kan ge nya infallsvinklar på hur materialet hemmavid kan betraktas, något som Stilborg exemplifierar här. Tänk globalt och handla lokalt, som någon sade. Det gör vi i META-redaktionen hela tiden och därför kommer också snart nr 4, med fler spännande artiklar. Vi hoppas att ni alla får en fortsatt trevlig höst, medan ni fördjupar er i nr 3.

META-redaktionen i Lund

Erik Cinthios forskningsfond

Vid ansökningstidens utgång den 30:e september hade ingen ansökan inkommit till Medeltidsarkeologiska föreningen, varför styrelsen har beslutat att årets stipendium inte skall utdelas.

Medeltidsarkeologiska föreningens styrelse

Fornlämningar, kulturlandskap och kulturmiljövård -

kommentar till ett skeende

Martin Hansson

Abstract

Ancient monuments, cultural landscape and cultural heritage management comment to a course of events.

The primary aim of this article is to discuss the present confusion concerning the view of ancient monuments and cultural landscape in Sweden, among other things in the light of two new projects, both started by the Central Board of National Antiquities. These two projects have a fundamental different view of how ancient monuments among other elements in the cultural landscape should be regarded. As a background the development of the concept of ancient monuments is discussed.

Under det senaste året har två nya "projekt" seglat upp inom svensk kulturmiljövård. Det ena är kopplat till de bidrag som enskilda brukare kan erhålla för skötsel av kulturlandskapet inom ramen för EU:s miljöstöd, medan det andra handlar om Riksantikvarieämbetets framtida stora projekt, den sk Landskapsinventeringen, vars syfte är att kartlägga landets agrara utveckling. I samband med detta kan det vara intressant att diskutera den rådande synen på fornlämningar och kulturlandskap inom

kulturmiljövården, inte minst i de två aktuella projekten. Dessa visar på diametralt motsatt syn på vad fornlämningar är och vad de representerar och hur man ser på olika landskapselement. För närvarande verkar det råda viss förvirring kring dessa frågor, åtminstone är det det intryck man får när man tar del av de alster som Riksantikvarieämbetet skickar ut till den regionala kulturmiljövården. Som en bakgrund kan man se hur fornlämningsbegreppet i Sverige utvecklats genom åren.

Fornlämningsbegreppets utveckling

Skyddade fornlämningar har funnits i Sverige ända sedan 1666 års plakat och påbud om gamle monumenter, där det förbjöds "att på något sätt nedbryta eller förstöra de borgar, hus, fästen, skansar eller stenkummel, som ännu på en eller annan ort kunna vara tillfinnandes .... att på något sätt förstöra stoder eller stenar med runskrift ...att lämna orubbade alla stora hopburna jordhögar och ättebackar". Redan detta plakat och påbud motiverades med att fornminnen förstördes av allmogen. 1666 års plakat var dock inte det första intresse som kungamakten visade fornminnen och fornfynd. Under medeltiden fanns både i Sverige och i Danmark lagar som stadgade att fynd av ädelmetaller skulle tillfalla kungen och redan 1599 gjordes de första uppteckningarna av runstenar i Sverige på kungens uppmaning (Klindt-Jensen 1975, Ödmann 1993, s 32).

Grunden till dagens Kulturminneslag tillkom genom 1942 års fornminneslag. Betydelsefullt för dess tillkomst var fornminnesinventeringen som startades 1937, med anledning av riksdagens beslut att fornlämningar skulle redovisas på den ekonomiska kartan. Nya fornlämningskategorier tillkom nu jämfört med tidigare lagstiftning. Fler lämningar än tidigare från forntidens samhälle betraktas som fornlämningar, inte bara gravar, boplatser och andra monument. Denna breddning av fornlämningsbegreppet ska

ses som en del av den samtida "funktionalistiska arkeologin". Alla beståndsdelar av de forntida människornas liv var viktiga att studera och förstå, om man skulle kunna förklara samhällen och deras inre förändringar (Trigger 199, s 341ff).

Kulturminneslagen från 1988 är en gemensam lag för de tidigare lagar och förordningar som funnits för fornminnen, byggnadsminnen, och kyrkliga kulturminnen. Kulturminneslagens 2 kap, som berör fornminnen bygger i stort sett helt på 1942 års lag, även om vissa förändringar gjorts. Viktigt i detta sammanhang är att man nu ger en mer allmän definition av vad som är fast fornlämning d v s "lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna" (KML 2 kap 1§). Skrivningen av lagen gör att man, trots de preciseringar som följer, har ett visst tolkningsutrymme när det gäller vad som ska räknas som fast fornlämning. Samtidigt har detta tolkningsutrymme lett till att fornlämningsbegreppet idag tillämpas på ett något inkonsekvent och ologiskt sett.

Genom 1988 års lag anpassas lagstiftningen till den praxis som utbildats inom fornminnesinventeringen, fornlämningsbegreppet blir förändrigt. För att inte låsa framtida forskning vid speciella kategorier av fornlämningar, ges en inledande allmänt hållen definition av vad som är fornlämning. Den breda definitionen av

fornlämningar gör att det blir upp till arkeologin att utifrån ny forskning upptäcka nya typer av fornlämningar. Ur denna synvinkel är lagen positiv. Samtidigt kan detta leda till och har lett till en stor inkonsekvens i dagens fornlämningsbegrepp, framför allt när det gäller lämningar från historisk tid. Vissa lämningar är fornlämningar, andra inte, trots att de funktionellt och kronologiskt kan vara uttryck för samma sak. Ett bra exempel på detta är många av de lämningar som påträffas i skogsmark. Tjärdalar brukar i vissa fall betraktas som fornlämningar, däremot inte kolbottnar, trots att båda lämningarna avspeglar olika samtida sätt att utnyttja skogen. Det finns även en stor del med lämningar i landskapet som formellt sett uppfyller kriteriet av att vara fornlämning, men som ändå inte är det. Här ska bara nämnas problemet med torplämningar, där det idag finns en praxis, mer eller mindre uttalad, kring år 1750, där yngre torplämningar, dvs den övervägande mängden, inte betraktas som fornlämningar. Dessutom råder det stora variationer i synen på dessa lämningar i olika delar av landet.

För närvarande råder som synes en viss inkonsekvens i fornlämningsbegreppet. Till viss del verkar denna vara ett resultat av handläggningstekniska skäl, en rädsla av att få för många fornlämningar, framför allt lämningar från historisk tid. Idag styrs fornlämningsbegreppets utveckling mer av handläggningstekniska och juridiska skäl än av vetenskaplig forsk-

ning. Ytterligare en viktig aspekt på denna fråga är att många av de lämningar som kulturmiljövården inte betraktar som fornlämningar oftast betraktas som fornlämningar av allmänheten. Det gäller exempelvis torp och kolbottnar, lämningar som är påtagliga för många människor och som också är förståeliga för dem. I många fall lever traditionen om den siste torparen fortfarande kvar i bygden. Att förklara för en frågande allmänhet varför deras torp inte betraktas som fornlämning går inte. Samtidigt har man många gånger svårt att förstå varför andra lämningar anses vara fornlämningar. I Småland gäller det t ex ofta de enorma områdena med röjningsrösen, vilka av stora delar av allmänheten ses som så vanliga att det inte är värda att skydda (vilket de naturligtvis är!). Det finns en fara i att kulturmiljövården på sikt förlorar allmänhetens förståelse för vad som räknas som fornlämning, vilket skulle vara synnerligen allvarligt.

Eftersom fornlämningsbegreppet är ett juridiskt instrument blir avgränsningar och konkreta fysiska lämningar mycket viktiga. Detta kan vara svårt att förena med den postprocesuella arkeologins frågeställningar till sitt källmaterial, ofta av mer symbolisk art. Hur ska fornlämningarnas icke-fysiska spår, den andliga dimensionen, tillvaras i en exploaterings-situation? Trots att exempelvis "plats med tradition" räknats som fornlämning ända sedan 1942, är det en typ av fornlämning som alltid väger lätt i en exploaterings-situation i jämförelse

med ett gravfält. Detta gäller även i vår post-processuella tid, med dess intresse för människors tankevärld och forntida samhällens underliggande strukturer. Trots en medvetenhet om dessa frågor inom arkeologisk forskning, har ett sådant synsätt på fornlämningar ännu inte slagit igenom inom kulturmiljövården, där landskapets andliga dimension i många fall är utrotningshotad (jmf olika artiklar i tidskriften Kulturmiljövård 1994:5).

Landskapsinventeringen

Landskapsinventeringen är en satsning från Riksantikvarieämbetets sida att öka kunskapen om den agrara utvecklingen i landet. Detta ska kort ske genom inventeringar av begränsade, men representativa delar av landets agrara bygder, vilka väljs ut efter en inledande översiktlig genomgång av en regions agrara historia. Det historiska kartmaterialet kommer att spela en stor roll för både fält- och tolkningsarbete. Vid fältinventeringen kommer alla element i landskapet som har att göra med agrar verksamhet i vid mening att inventeras. En del av dessa lämningar är fornlämningar. De fornlämningar och andra lämningar som kommer med i inventeringen, ska dock ha ett primärt agrart intresse. Målsättningen är att se vilka lämningar som finns kvar av det äldre agrarlandskapet.

Landskapsinventeringen (Landskapsinventeringen Handbok 1996) är funktionsinriktad, den registrerar alla lämningar och landskapselement

som har med agrar verksamhet att göra. Strävan är att få en så heltäckande bild av ett samhälle, agrarsamhället, som möjligt och öka kunskapen om detta. Tolkningsramarna bestäms i de flesta fallen av det historiska kartmaterialet. Gränsen mellan olika typer av lämningar i landskapet blir alltmer suddig, vissa klassas som fornlämningar, andra inte. Det nya är dock att man tar ett helhetsgrepp på ett helt landskapsrum och studerar alla dess lämningar för att förklara agrarlandskapets framväxt. Landskapsinventeringen har lämnat kulturmiljövårdens gamla objekt-tänkande och verkar för en mer holistisk landskapssyn.

En fråga som bör diskuteras mer är vilka urvalsprinciper som ska gälla när områden för inventering väljs ut. Tanken är att urvalet ska göras efter en genomgång av tillgänglig kunskap om den agrara utvecklingen inom en region. Därmed ska en region kunna delas in i ett antal olika mindre delområden, som alla i slutskedet ska vara representerade med inventerade lokaler. Genom att det ursprungliga urvalet baseras på dagens kunskapsbild, finns en viss risk att inventeringen främst kommer att bekräfta det vi redan vet. Vår kunskap om det vi redan vet kommer dock att vara betydligt mer detaljerad.

En annan fråga är vad man ska ha den inventerade kunskapen till, alla inventeringsblanketter. Agrarlandskapets framväxt förklaras till stora delar via det äldre kartmaterialet, här sker kunskapsuppyggnaden.

RAÄ Ud landskapsinventeringen		REGISTERBLANKETT version 30 jan	
identitet	30	ekonomblad	3G 5a
traktnamn	Hammarby	inv namn	Jesper Larsson
socken	Jämjö	datum för inv	951024-26
landskap	Blekinge	datum för datareg	960131
<u>A. MARKSLAG VID FÄLTINVENTERINGEN</u>			
markslag			
karaktär			
beskrivning			
<u>B. AGRARHISTORISK REGISTRERING</u>			
sakord	Hägnad		
typ	stenmur		
spec typ			
antal	1		
beskrivning	0,3- 1,1 meter stora stenar, 0,5-1,5 meter hög, 0,7 meter bred. Söder om muren fossil åker (31) och norr därom tidigare löväng (hassel).		
terräng			
kondition	delvis nedrasad		
vegetation			
källa	tid	markslag/funktion	namn jordreg enh
GA	1688		
SS	1762	hägnad?	
LS	1865	hägnad	
Å EK	1922		
Y EK	1971		
FALT	1995	stenmur	
<u>C. KARAKTÄR OCH VÄRDE</u>			
Stenmuren tidigare utmarksgräns (ls 1865)			

Fig. 1. Exempel på registerblankett för Landskapsinventeringens fältinventering. Ur Landskapsinventeringen Handbok Remissupplaga.

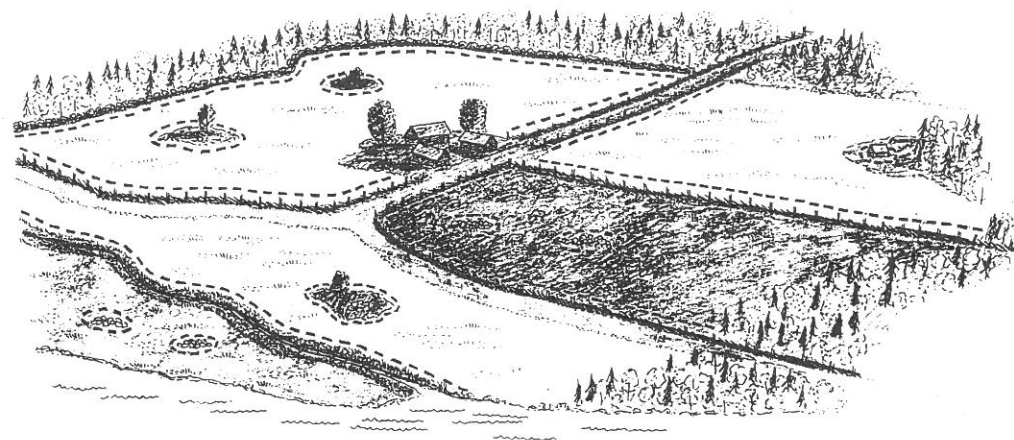
Fältinventeringen ska registrera vad som finns kvar av det äldre agrarlandskapet. Vad dessa registrerade landskapselement har för värde i sig och vad kunskapen om att en viss hägnad idag ligger på samma plats som en hägnad på storskifteskartan år x, ska användas till, framgår inte. Att de två hägnaderna i exemplet ovan har lång kontinuitet i rummet förklaras via de historiska kartorna, inte av fältinventeringen. Man kan på goda grunder ifrågasätta om projektets fältinventering behövs, speciellt mot bakgrund av att enbart mindre delar av landets agrarlandskap kommer att inventeras. Frågan är om inte större kunskap hade nåtts om man avstått eller minskat fältinventeringsdelen, till förmån för att studera större delar av landets agrarlandskap enbart med hjälp av det historiska kartmaterialet. Projektet måste ändå sägas ha en modern, procesuell syn på sitt källmaterial, landskapet. Landskapet ses som en helhet, ett rum där olika skeden, strukturer och processer avsatt sina spår.

EU:s miljöstödd för värdefulla kulturmiljöer

Helt annorlunda förhåller det sig med synen på kulturlandskap och fornlämningar inom ramen för EU:s miljöstödd. Detta presenteras i en skrift med råd och anvisningar som Riksantikvarieämbetet tagit fram, "Värdefulla natur- och kulturmiljöer i jordbrukets miljöstödd. Om ersättning och skötsel av värdefulla natur- och kultur-

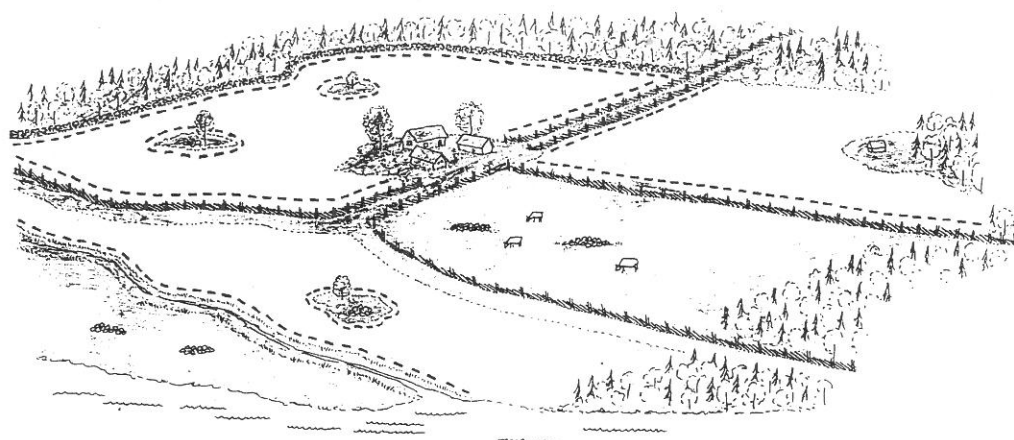
miljöer. EU-information från Riksantikvarieämbetet 1995". Det stöd som kan utgå till den enskilde brukaren ska vara ersättning för den vård som krävs för att bevara de aktuella objekten i landskapet. Här har alla landskapselement, vägrenar, markvägar, husgrunder, fornlämningar, stenmurar, odlingsrösen osv, förvandlats till poäng. Dessa poäng summeras för att se om brukaren kan kvalificera sig för stöd i någon form. Efter ny poängberäkning kan man se hur stort stödet blir. Det hela är ganska komplicerat, men de olika landskapelementens egentliga innehåll och betydelse är ointressant. Det viktiga är att man kan kvantifiera landskapelementen för att kunna rangordna olika brukares marker. Fornlämning räknas här som en lokal med nummer i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister. Alla fornlämningar har samma värde oavsett dess utseende eller bevaringsförhållande i övrigt.

Även om det är något orättvist att jämföra två så helt olika saker som Landskapsinventeringen och miljöstödet, visar dessa två samtida företeelser från samma myndighet på den tudelning som för närvarande finns inom kulturmiljövården. Inom miljöstödet har fornlämningar och andra landskapelement åter reducerats till enstaka objekt, vars egna innehåll och betydelse inte beaktas, precis lika lite som de olika objektens samlade värde och i många fall övergripande strukturer. Man har här återgått till det objekt tänkande som kulturmiljövården försökt komma bort ifrån under

På bilden ses en åker med två åkerholmar som omgärdas av stenmur och trädgårdsgård. En fägata leder ut till skogsbetet. I betesmarken ligger två fornlämningar. En ängslada ligger i åkerkanten mot skogen. Ytterligare en åker har en åkerholme. Intill

denna åker finns en hävdberoende bäckbrink. Slutligen finns två odlingsrösen i betesmarken mot sjön i förgrunden. Samtliga dessa landskapselement ger kvalifikationspoäng, men där fägatan löper in i skogen upphör den att ge kvalifikationspoäng.

Ovanstående bild visar några landskapselement som ger stödpoäng. Vid jämförelse med den föregående bilden framgår att den lilla ängsladan i skogsbrynet ej

ger stödpoäng, ej heller de fornlämningar och odlingsrösen som ligger i betesmarkerna.

Fig. 2. Anvisningar och förklaringar till kvalifikations- och stödpoäng. Ur Värdefulla natur- och kulturmiljöer i jordbrukets miljöstödd. Om ersättning och skötsel av värdefulla natur- och kulturmiljöer. Riksantikvarieämbetet 1995

lång tid. Även om riktlinjerna tillkommit i samarbete med andra berörda ämbetsverk, har Riksantikvarieämbetet genom detta arbetssätt gått flera årtionden tillbaka i synen på fornlämningar och kulturlandskap. Om landskapsinventeringen kan sägas ha en förankring i de senaste decenniernas vetenskapliga forskning när det gäller synen på fornlämningar och kulturlandskap, saknas denna fullständigt när det gäller projektet kring EU:s miljöstöd, vilket kännetecknas av en kapitulation inför vad som skulle bli ett "enkelt och kontrollerbart" handläggningssystem. Det enda positiva med systemet får väl sägas vara att ingen ekonomiskt sinnad jordbrukare numera tar bort fornlämningar eftersom de representerar ett ekonomiskt värde.

En kommentar

Dagsläget inom kulturmiljövården när det gäller synen på fornlämningar och kulturlandskapet är sålunda något förvirrat. Det råder vissa oklarheter om olika lämningars status, framför allt lämningar från historisk tid. Detta är en fråga som inte minst borde intressera medeltidsarkeologer och historiska arkeologer. Inom delar av kulturmiljövården är intresset främst inriktat på att få ett så enkelt system för handläggning av ärenden som möjligt. Genom sin tolkningsbara definition av fornlämningsbegreppet, ger kulturminneslagen möjligheter till utveckling av fornlämningsbegreppet.

Den påbörjade Landskapsinventeringen kan vara ett sådant steg. Samtidigt finns dock motstående tendenser, där man snarare åter vill reducera fornlämningar och landskapselement till enstaka objekt lösryckta från sitt sammanhang. Det aktuella projektet med EU:s miljöstöd är ett sådant exempel. Förutom att det många gånger saknas en diskussion om fornlämningsbegreppet inom svensk arkeologi, saknas det också till vissa delar insikt om vad alla registrerade lämningar ska användas till. Även om det finns en insikt om att det inte går att registrera och lagskydda alla kulturlämningar (se exempelvis Gren 1993), saknas det i många fall en diskussion om urvalsprinciper, vad ska registreras och varför? Trots allt registreras det oerhört mycket fornlämningar vid dagens fornminnesinventering, men många av de lämningar som allmänheten betraktar som självklara fornlämningar avfärdas. Denna klyfta mellan kulturmiljövårdens och allmänhetens syn på fornlämningar verkar hela tiden växa och kan komma att bli ett verkligt problem i framtiden.

Den teoretiska och metodiska utvecklingen inom arkeologin har främst påverkat fornlämningsbegreppet på så sätt att hela tiden se till att nya fornlämningskategorier tillkommer. Idag kanske den teoretiska utvecklingen dock främst innebär nya infallsvinklar på sättet att studera fornlämningar, även om det nu också håller på att ske en uppluckring av begreppet fast fornlämning. Sammantaget har detta lett till att vi fått allt fler

fornlämningskategorier och ett allt större antal objekt och rum i landskapet som är lagskyddade. Man kan fråga sig om allt fler lagskyddade kulturlämningar är nödvändigt och önskvärt i framtiden. Risken finns att kulturmiljövården inte klarar av att hantera alla nya lagskyddade lämningar utan att åter betrakta dem som enstaka kvantifierbara objekt, utan förankring i det omgivande landskapet. Utmaningen ligger i att se till att komma vidare och inte återfalla i gamla synder.

Martin Hansson är I:e antikvarie vid Smålands museum och doktorand i medeltidsarkeologi vid Arkeologiska institutionen vid Lunds universitet.

Litteratur

- Gren, L. 1993 The Three Sisyphian tasks of Archaeology. *Current Swedish Archaeology Vol 1 1993*. The Swedish Archaeological Society. Ed M Burström & A Carlsson.
- Klindt-Jensen, O. 1975. *A history of Scandinavian archaeology*. London.
- *Kulturminneslagen*. Riksantikvarieämbetet 1990. Stockholm.
- *Kulturmiljövård 1994:5* Landskapets andliga dimension. Stockholm.
- *Landskapsinventeringen* Handbok Remissupplaga. Riksantikvarieämbetet Kunskapsavdelningen Dokumentationsenheten Landskapsprojektet 1996-02-09. Stencil.
- Trigger, B. 1993 *Arkeologins idéhistoria*. Stehag.
- *Värdefulla natur- och kulturmiljöer i jordbrukets miljöstud. Om ersättning och skötsel av värdefulla natur- och kulturmiljöer*. EU-information från Riksantikvarieämbetet 1995. Stockholm.
- Ödman, E. 1993 Lagstiftning och administration berörande fornminnesvård och fysisk planering. *Arkeologi och samhälle. Fornlämningars behandling i samhällsplaneringen*. ed B Stjernqvist. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Uppåkra – en diskussion med utgångspunkt i de äldsta lantmäterikartorna

Mats Riddersporre

Abstract

Uppåkra - a discussion with the oldest land survey documents as point of departure
Uppåkra, near Lund, is an important place in Scanian archaeology. Through indications such as a cultural layer of considerable size and finds from excavations it stands out as a central place during the Iron Age. Uppåkra is further mentioned in Cnut the Holy's deed of gift to the cathedral of Lund 1085, and it has been discussed whether it was a place of special importance also in the early Middle Ages. This article deals with the possibilities of tracing elements of Uppåkra's early history through an analysis of 18th century land survey documents. The study includes a search for indications of a large farm (the seat of a wealthy landowner) and the identification of a possible Viking Age predecessor to the medieval settlement. Another aspect concerns possibilities to determine the limits of the cultural layer through details on top-soil conditions prior to modern agriculture. The study also includes a discussion about Uppåkra's status at the time of Cnut the Holy's deed.

Inledning och bakgrund

Uppåkra är en viktig plats inom skånsk arkeologi. På Olof Arrhenius karta över fosfathalten i skånska åkerjordar framträder Uppåkra som den ojämförligt största fosfatkoncentrationen i Skåne. Denna fosfatkoncentration motsvaras av ett kulturlager av ansenlig mäktighet, vilket genom arkeologiska undersökningar kunnat dateras till romersk järnålder och folkvandringstid respektive vikingatid (fig 1 och 2).

Föreliggande diskussion baseras på en första, till stor del översiktlig, genomgång av det äldsta lantmäterimaterialet för de två byarna Stora och Lilla Uppåkra. De iakttagelser och slutsatser som presenteras är preliminära och tentativa. För att de olika tankegångar som förs fram skall vinna vidare bärkraft krävs i flera fall en fördjupad detaljanalys av lantmäterimaterial och skriftliga källor, men också en direkt koppling till arkeologiska undersökningar – lämpligen som delar i en integrerad undersökning.

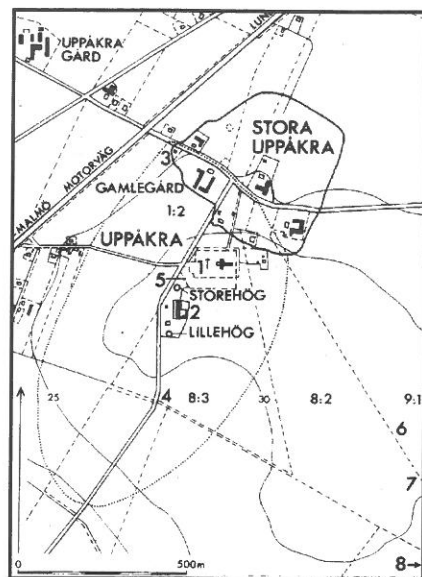

Fig 1. Stora Uppåkra. Karta över kulturlager och fyndplatser. Finprickad linje är gräns för kulturlager. Heldragen kraftig linje markerar bytomtens utbredning. 1. Kyrkogården; 2-5. Grävningar i anslutning till kulturlagret; 6-7. Gravur från järnåldern. Efter Stjernquist 1994.

En sondering av det äldsta lantmäterimaterialet har sin bakgrund i frågeställningar som sedan länge kretsat kring kulturlager, fosfatkoncentration och det arkeologiska fyndmaterialet, senast sammanfattade av Berta Stjernquist (1994¹). Genom kulturlagrets osedvanliga mäktighet och utbredning har Uppåkraboplatsen tolkats som något utöver en vanlig agrarbosättning, och man har sett den som en möjlig centralplats för hela Skåne eller för en delregion, där Vä och Sjörup/Sösådal utgjort andra regionala centra (Fabech 1993, s 218

och där anförd litteratur, fig 12). Stjernquist uppmärksammar även den angränsande byn Gullåkra i diskussionen, främst genom fynd av offernedläggelser i Gullåkra mosse (Stjernquist 1994, s 109).

Tolkningen av Uppåkra som centralplats gäller i första hand sen romersk järnålder och folkvandringstid. Men man räknar med att bosättningen haft kontinuitet upp i vikingatid och vidare in i medeltid och att platsen mot slutet av vikingatiden kan ha varit säte för en storman eller hövding. Stjernquist reflekterar också kring möjligheten att en befäst gård då funnits på platsen (Stjernquist 1994, s 112).

Betydelse för diskussionen om stormannainflytande har även det förhållandet att Stora och Lilla Uppåkra uppträder i den kungliga donation som dokumenterats genom Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085 (Diplomatarium Danicum/ Danmarks Riges Breve, nr 21; Gåvobrevet 1085, rapport från ett forskarsymposium 1985). Senast har detta uppmärksammats av Lars Jørgensen (1995, s 98), som därmed uppfattar Uppåkra som krongods. Stjernquist är mera försiktig och talar om att kungen disponerade viss mark i Uppåkra (Stjernquist 1994, s 112. Jfr Nordholm 1967, s 87-92; Andrén 1983 fig 7, not 60).

Utgångspunkter och källmaterial

En analys av det äldre kartmaterialet har mot bakgrund av nämnda frågeställningar grupperats kring tre teman (Riddersporre 1994). Det första temat, som har stort metodiskt intresse, fokuserar på hur ett arkeologiskt känt material från järnålder – inte minst kulturlagret – avspeglar sig i kartor och beskrivningar. Det andra temat berör tidsskedet vikingatid tidig medeltid och fokuserar på frågor kring stormannainflytande och indikationer på att platsen haft en speciell karaktär. Det tredje temat gäller förekomst av tidigare våtmarker och eventuella indikationer på ytterligare offerplatser.

Det har inte inom ramen för denna undersökning varit möjligt att i detalj genomgå hela det tillgängliga lantmäterimaterialet för Uppåkrabyarna och Gullåkra. Undersökningen koncentreras i första hand på kyrkbyn Stora Uppåkra, inom vars bymarker huvuddelen av kulturlagret uppträder. Lilla Uppåkra har tidigare behandlats av Gösta Nordholm (1967, s 87-92; jfr Göransson 1976, s 27, Riddersporre 1995, s 54). Gullåkra har behandlats av Hilbert Andersson (1965). Gullåkra berörs inte vidare här, medan det för Lilla Uppåkra varit nödvändigt med en bearbetning av uppgifter som ej behandlats av tidigare forskare. Till undersökningen knyts även uppgifter i Lunds stifts landbok från 1570-talet, liksom en diskussion av uppgifterna i Knut den

Fig 2. Stora och Lilla Uppåkra. Utsnitt av Arrhenius karta över fosfathalten i skånska jordar (1934). Den isolerade fosfatkoncentrationen i söder markerar platsen för bykärnan i Lilla Uppåkra, jfr fig 1.

heliges gåvobrev. Skriftligt källmaterial från medeltiden har i övrigt inte utnyttjats.

Göran Hallberg, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, har välvilligt ställt tid och kunskaper till förfogande för en diskussion kring tolkningar av marknamnen.

För Stora Uppåkra utgörs det äldsta lantmäterimaterialet av geometrisk karta och beskrivning upprättade 1776 av Carl Friedrich Rango inför ett stor-skifte (Uppåkra sn, akt 2). Kartan

visar både det gamla tegskiftet och det nya föreslagna storskiftet, vilket delvis gör den svårbehandlad. Med hjälp av beskrivningen är det dock möjligt att rekonstruera förhållandena före storskiftet. I regel går det också av linjernas färg och utförande på kartan att avgöra vad som visar äldre och vad som visar nya förhållanden. Till akten hör även en separat karta som visar ett par områden med utängar, vilka låg skilda ifrån bymarken. Den ena av dessa kan även identifieras genom handlingar från 1787, vilka redovisar ett utbyte av mark mellan Stora Uppåkra, Flackarp och Akademin i Lund, vilket berörde Stora Uppåkra, Kommentebacken och Svarte Hjärup (Uppåkra sn, akt 3).

För Lilla Uppåkra utgörs de äldsta handlingarna av en geometrisk karta och beskrivning utförda av Laurentz Wrethman 1703 (Uppåkra sn, akt 1). Dessutom föreligger en storskifteskarta som även redovisar det äldre tegskiftet. Denna karta är upprättad 1805-1806 och ingår i storskiftes- och enskifteshandlingar fastställda 1813 (Uppåkra sn, akt 9). En jämförelse mellan dessa båda kartor visar på vissa förändringar i tegskiftet i gränsområdet mot Stora Uppåkra. Sannolikt beror dessa förändringar på justeringar av gränsen, vilka gjordes i samband med storskiftet i Stora Uppåkra 1776.

lakttagelser i lantmäterimaterialet

Bearbetningen av lantmäterimaterialet redovisas i två kartbilder för respektive by, vilka utöver markindelning och bebyggelse redovisar marknamn respektive uppgifter om jordmån (fig. 3-6).

Bebyggelsestruktur

Vid tiden för det äldsta kartmaterialet bestod Stora Uppåkra av tretton nummerade gårdar och fjorton mindre enheter (gatehus, ryttarehus, undantagshus och fattigstuga). Av de tretton gårdarna var nio stycken delade mellan två brukare. Fem av gårdarna var prebendehemman, en tillhörde Lunds domkyrka och en var prästgårdshemman. Utöver dessa kyrkligt ägda gårdar var fyra rusthållshemman och två utsockne frälse, under Värpinge respektive Trolleberg.

Lilla Uppåkra bestod som helhet av tretton nummerade enheter, vilket 1703 dock endast motsvarades av elva bebyggda gårdstomter (jfr Nordholm 1967, s 87-92). Av dessa har Nordholm identifierat de gårdar som motsvarar Knut den heliges donation till domkyrkan, liksom ytterligare en kyrkligt ägd gård som testamentterats i början av 1300-talet och som anslags till domkyrkans Dionysiusaltare.

För Stora Uppåkra lägger man särskilt märke till kyrkans belägenhet ute i åkermarken söder om bebyggelsen, vilket gör att kyrkan och kyrkogården saknar direkt kontakt med bygatan.

Tofterna, vilka ingick i odlingsmarken, ansluter dock till kyrkogården.

Fredningssystem, odlingsutveckling och marknamn

Båda byarna hade tresäde med tre sädesvågar kompletterade med ängsvång eller separata utängar. I Stora Uppåkras egentliga bymark återfinns också åkerfall med namn som antyder att de tidigare varit ängsmark (Bredängar, Kiörningsängar, Malmös ängar). Att uppodlingen här redan varit igång på 1570-talet framgår av att Landeboken redovisar havrejord med namnet "Malmös agir". Malmös ängar framstår närmast som ett sekundärt tillskott till Stora Uppåkras bymark och görs till ett åkerfall i Lilla Uppåkra med namnet Tollängarne, liksom till Lilla Uppåkras ängsvång, vilken i sin tur i början av 1700-talet till stor del var uppodlad till åker.

Stora Uppåkras utängar ingick i ett större område väster om byn, med indikationer på flera nedlagda bebyggelsenheter (Vragerup, Svarte Hjärup m fl; se Dahl 1942, s 31, 1968, s 80). Här kan man alltså tänka sig ett arealtillskott som möjliggjort uppodlingen av tidigare ängsmarker inom byarealen.

Ytterligare indikationer på odlingsarealens successiva tillväxt skall kort beröras (fig 3). I det nordvästra hörnet av Stora Uppåkras bymark kan man tänka sig att de två stora åkerfallen Västra Döserna och Närmsta Döserna är relativt sent uppodlade och att de

tidigare utnyttjats som äng. Området utgör sannolikt en utvidgning av Norre vång och går i en kil ner mot en väg som löper in till bykärnan. Angränsande åkerfall i Västre vång bar namnet Ingeledsåkrarna, vilket för tanken till en grind ut mot ängsmark (ängaled). Det angränsande namnet Gatåkrarna kan antyda att vägen tidigare utgjort fägata och att området ursprungligen utgjort betesmark.

Namnet Döserna antyder att här funnits en dös. Sannolikt kan denna lokaliseras till ett smalt ängsparti med namnet Stenkullen/Stenkulls döselöt i norra delen av Närmsta Döserna. I det angränsande fallet Stora Höijäckrar visar en markering med beteckningen "oduglig allmänning" sannolikt en gravhög med ansenliga dimensioner.

I Stora Uppåkras Östre vång har de långsmala åkerfallen Digesåkrarna och Skräpporna, liksom de östligaste Tofterna, förmodligen fått sin form genom att tegarna förlängts norrut. Oregelbundenheter i tegskiftet (vilket annars är mycket regelbundet i Stora Uppåkra) antyder att fallens nordgräns ursprungligen följt den väg som leder österut från bykärnan. Den hägnad som gett upphov till namnet Digesåkrarna har sannolikt löpt parallellt med denna väg.

Norr om bykärnan finns ett område inom såväl Norre som Östre vång med namnen Hedstumparna eller Fehladsstumparna. Namnen antyder att det rör sig om betesmark som sent inkorporerats i vångarna.

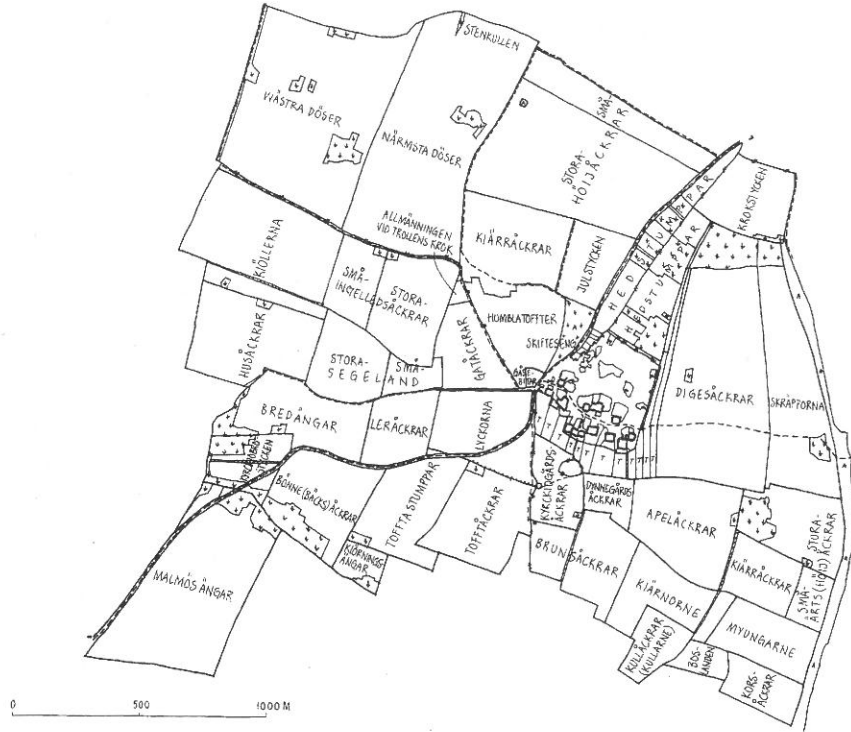

Fig 3. Stora Uppåkra 1776. Fallindelning och marknamn. Marknamnen står på tvärs mot tegarnas riktning i respektive fall. T = toft; A = allmänning. Källa: lantmäterihandlingar.

Fig 5. Stora Uppåkra 1776. Uppgifter om svartmylla inom respektive fall. Källa: lantmäterihandlingar.

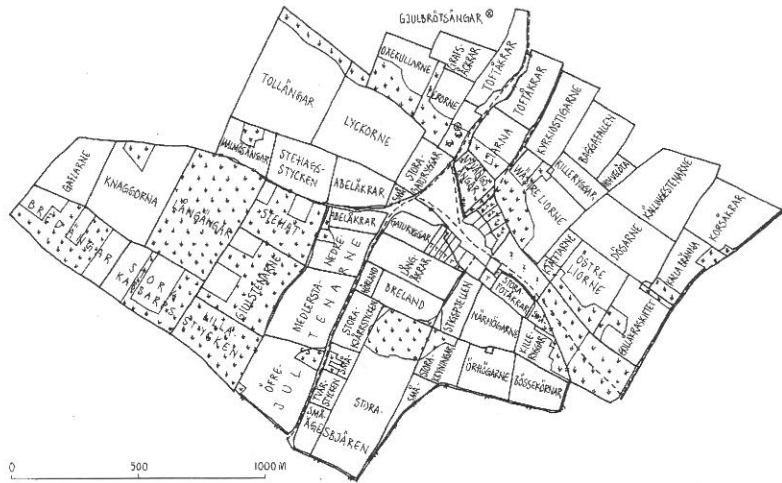

Fig 4. Lilla Uppåkra 1703/1805. Fallindelning (1703) och marknamn (1805). Marknamnen står på tvärs mot tegarnas riktning i respektive fall. T = toft. Källa: lantmäterihandlingar.

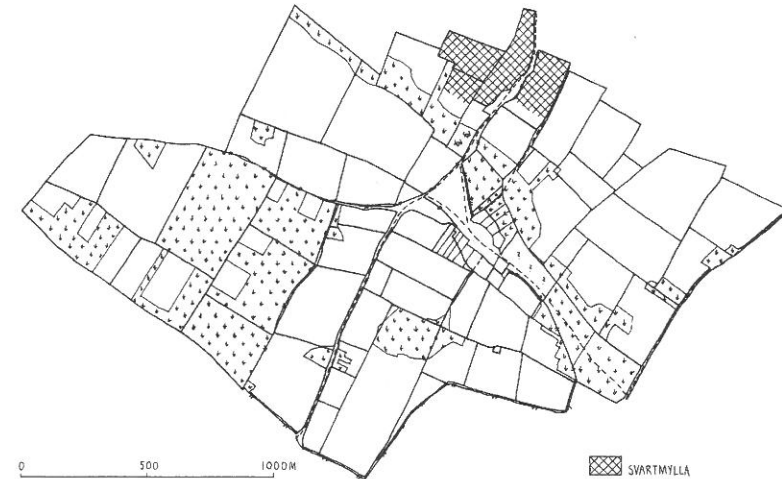

Fig 6. Lilla Uppåkra 1703. Förekomst av svartmylla. Källa: lantmäterihandlingar.

Vångagärdet skär här också tvärs över tegskiftet. Hedstumparna och det norr därom liggande fallet Krokstycken är de enda fallen i Stora Uppåkra som inte tycks kunna identifieras i Landeboken, vilket tyder på att uppodlingen – liksom tegskifte och vångagärde – här skulle vara yngre än 1570.

Sammantaget pekar en rad indikationer på att området nordöst om bykärnan tidigare utgjort fäladsmark. Kvar av denna allmänningssmark fanns på 1700-talet dels bygatan med dammar och gatehus, dels ett smalt allmänningssstråk vid den östra bygränsen. Det senare kan kanske ses som en rest av ett större allmänningssystem som förbundet byarna i området med staden Lund, och där man i det längsta önskat behålla en förbindelseled för kreatur inom ett större område. På Sven Dahls karta över vångalag i Skåne framträder i allmänningssstråkets förlängning en hägnad fågata som leder vidare från Uppåkra till Lund (Dahl 1968, s 80). En betesallmänning i direkt anslutning till bykärnan har också ett funktionellt samband med bebyggelsens placering. Gårdarna har här intagit ett gynnsamt läge på gränsen mellan åkermark och betesmark. Särskilt tydligt blir detta samband om man tänker sig att också de gårdar som på 1700-talet låg spridda på bygatan i ett tidigare skede legat på eller vid sina Tofter.

Även i Östre vång uppträder namn som kan indicera förhistoriska gravar:

Stora och Små Ärtshöijäckrarna respektive Kulläckrarna. Det senare skulle kunna antyda ett järnåldersgravfält. Här finns dock inga markeringar på kartan som närmare visar det eventuella läget. De idag synliga högarna Storehög och Lillehög ger sig inte till känna i namnmaterialet men framträder genom markeringar i anslutning till Kyrckiogårdsäckrarna. Gravar från järnåldern är vidare arkeologiskt kända från det område där Kiärnorne och Myungarne gränsar till varandra (6 och 7 i fig 1). Båda namnen kan hänföras till långsmala tegformer. Möjliga fynd av gravar föreligger även från området i anslutning till Korsäckrarna (nr 8 i fig 1).

Inom Östre vångs Hedstumpar återfinns i ängsmark vidare namnet Dyrablodsängen på ett par tegar. Namnet föder onekligen associationer i riktning mot offerhandlingar.

Ett namn som direkt för tankarna till bebyggelse är Husäckrarna i Västre vång. Vad slags bebyggelse det kan röra sig om är svårt att avgöra. Eftersom det aktuella åkerfallet återfinns vid bygränsen är en tolkning bl a beroende av förhållanden på andra sidan gränsen. Möjligen kan här finnas en koppling till den försvunna bebyggelseenheten Svarte Hjärup väster om Stora Uppåkra. Övriga bebyggelseindicerande namn, som Toftäckrarna och Brunsäckrana, behandlas närmare nedan.

Resonemang om odlingsutveckling och förändringar i markanvändningen

kan föras även för Lilla Uppåkra (fig 4). Korrelationen med Landebokens uppgifter är dock här mera komplicerad. Som exempel kan nämnas att Öfre, Medlersta och Nedre Julstenarna skulle kunna ses som en utvidgning av Södre vång västerut på bekostnad av Ängsvången. Namnen saknas också i Landeboken. Eventuellt kan de dock identifieras med "iij agre mellom digit", vilka enligt Landeboken skulle ligga i Västre vång men som saknar motsvarighet 1703. Vidare räknades några åkertegar som 1703 ingick i Ängsvången till Västre vång på Landebokens tid. Det är dock svårt att omedelbart avgöra om detta pekar på omläggning av vångasystemet, eller om förklaringen har en källkritisk bakgrund med avseende på Landeboken.

Flera indikationer talar vidare för att ängsstråket öster och väster om den norra gårdsraden ursprungligen inte ingått i vångajorden. Namnet Nyvångsängarna skulle kunna tyda på att den norra vången som helhet kan vara en sen intaga, men det kan också innebära att det aktuella fallet varit särhägnat. Det finns å andra sidan ingenting som tyder på att den norra gårdsraden och dess tofter tidigare legat i anslutning till den södra. Toftnamn längre norrut vid gränsen mot Stora Uppåkra kan möjligen antyda en flyttning, vilket behandlas närmare nedan.

Också i Lilla Uppåkra framträder namn som kan indicera förhistoriska gravar: Närhögarna/Örhögarna i

Södre vång och Dösarne/Källingastenarne i Norre Vång. Eventuellt kan också Grafsäckrare i Västre vång kopplas till namnet "Dössin" i Landeboken. Möjligen kan även det angränsande fallet Oxekullarne ha sitt namn efter gravhögar. Grafsäckrare kan å andra sidan lika väl ha att göra med förekomsten av t ex en lergrav, liksom Oxekullarne kan vara uppkallade efter naturformationer. Vidare kan man spekulera över vad det är för sten eller stenar som ligger bakom namnet Julstenarne/Gulstenarne. Förleden återfinns även i Gjulbrötsängarna i Lilla Uppåkra och Julstycken i Stora Uppåkra. Samtliga dessa fall återfinns i anslutning till den väg som passerade byarna i nord-sydlig riktning.

Bolskifte

Det äldre tegskiftet var i såväl Stora som Lilla Uppåkra bolskifte (i Gullåkra var det däremot solskifte; se Andersson 1965). Bolskiftet i Stora Uppåkra kan rekonstrueras genom att det äldre tegskiftet redovisas på storskifteskartan. Här framträder ett påtagligt regelbundet bolskifte där gårdarnas ägor fördelats på sex bol. Fem av bolen bestod av två gårdar, och det sjätte av tre. I tre av tvågårdsbolen var gårdarna jämnstora, medan de i de övriga var olika stora. Någon egalisering på gårdsnivå framträder därmed inte. Det framträder inte heller någon enhetlighet på så sätt att respektive ägarkategori återspeglas i bolindelningen.

I Knut den heliges donation till domkyrkan ingick 4 1/2 bol i Lilla Uppåkra och lika många i Stora

Uppåkra. En identifikation med lantmäterikartans gårdar och bol kräver, liksom den Nordholm genomfört för Lilla Uppåkra, en inträngande analys, vilken här inte varit möjlig att genomföra för Stora Uppåkra. De på 1770-talet kyrkligt ägda gårdarna, inklusive prästgården, motsvarade då 3 1/2 bol, vilket antyder att kyrkan kan ha förlorat några av de gårdar som ursprungligen ingick i donationen.

Bolskiftet i Lilla Uppåkra har behandlats av Nordholm (1967, s 87-92). Ägorerna till de tretton enheterna utgjorde tillsammans åtta bol. Bolskiftet här uppvisar till skillnad från Stora Uppåkra viss oregelbundenhet. Några gårdar ingick i flera bol, och det är inte alltid samtliga bol är representerade i enskilda fall. Inte heller här framträder någon egalisering eller enhetlig koppling mellan ägarkategori och bolindelning. Tre av de gårdar som kan förknippas med Knut den heliges donation var hela bol medan de övriga utgjordes av halvdelen av tre övriga bol; två av dessa halvdelar utgjorde 1703 i sin tur tillsammans gård Nr 1 (jfr Riddersporre 1995, s 54). På samma sätt var den gård som hört till Dionysiusaltaret halvdelen av ytterligare ett bol.

Boltalen i de två byarna kan vid en jämförelse framstå som märkliga. Enligt 1700-talets kartmaterial var Stora Uppåkra den största byn, ett förhållande som onekligen har en motsvarighet i bynamnen. Lika fullt framträder genom bolskiftet Lilla Uppåkra

med åtta bol (möjligen är sju eller sju och ett halvt bol mera korrekt), medan Stora Uppåkra endast har sex bol. Sannolikt kan detta tolkas i överensstämmelse med en uppfattning att bolen varit en byintern fördelningsgrund som inte på ett enkelt sätt kan föras tillbaka på en enhetligt gårds- eller taxeringsenhet under sen vikingatid. Det bör i sammanhanget betonas att Nordholm inte ser bolskiftet av bymarken i Lilla Uppåkra som självklart synkront med den bolindelning som framträder genom uppgifterna i gåvobrevet; skiftet kan ha genomförts senare (Nordholm 1976, s 92). Det påtagligt enhetliga och renodlade bolskiftet i Stora Uppåkra ger snarast ett relativt sent intryck (jfr diskussionen om ett samband mellan successiv uppodling och sent genomförda bolskiften hos Riddersporre 1995).

Med en sådan utgångspunkt finns det anledning att ifrågasätta den traditionella uppfattningen att solskiftet (som i t ex Gullåkra) generellt skulle representera ett senare skifte. Just Stora Uppåkra kan faktiskt illustrera det förhållande som framhållits av Göransson (1976), att de två skiftesformerna kan vara olika sidor av samma sak. Utgår man från de gårdar som låg först i respektive bolparcell, kan man här se att bolparcellernas inbördes fördelning – med ett undantag – motsvarat dessa gårdars bebyggelselägen vid bygatan enligt solskiftets principer.

Vill man med utgångspunkt från bolskiftet försöka identifiera någon

påtagligt stor gård, är det närmast de tre helbolsgårdarna i Lilla Uppåkra som drar till sig uppmärksamhet, alla ingående i Knut den heliges donation. Det finns dock ingenting i toftstrukturen eller som på annat sätt pekar ut dessa gårdar framför de andra. Bykärnan i Lilla Uppåkra ligger dessutom av allt att döma utanför kulturlagrets utbredningsområde.

Toftstrukturen speglar vare sig i Lilla eller Stora Uppåkra på något entydigt sätt bolindelningen, och inte heller i Stora Uppåkra pekar toftstrukturen ut någon gård som säskilt framträdande.

Svartmylla

Det mest slående intrycket vad gäller jordmån är en påtaglig dominans för "svartmylla" i Stora Uppåkra. Jämfört med iakttagelser i t ex Ystadsområdet (Riddersporre 1995) är denna dominans närmast bedövande, och det ligger nära till hands att relatera svartmyllan till kulturlagret. Det kan dock till viss del också röra sig om naturligt uppkomna organogena jordar. I vissa fall kan man också ana källkritiska komplikationer som kräver en fördjupad analys och en detaljerad rumslig rekonstruktion av beskrivningens uppgifter.

Jordmånsuppgifterna i beskrivningen för Stora Uppåkra har genomarbetats på tegnivå. För att få ett med rimliga insatser godtagart mått på svartmyllans rumsliga fördelning har denna här rekonstruerats på fallnivå, klassad enligt en indelning där upp-

gifter om svartmylla föreligger inom 0, 1-3, 4-6, 7-9 eller 10-13 av respektive falls totalt tretton tegar (fig 5).

Svartmyllans utbredning i Stora Uppåkra visar en rumslig fördelning som till stor del kan relateras till kulturlagret. Detta gäller framför allt de fall där 10-13 tegar har uppgift om svartmylla. För övriga fall gäller som tidigare nämnts vissa källkritiska aspekter som endast kan klargöras genom en rekonstruktion på tegnivå. Framför allt är det väsentligt att klarlägga var inom respektive fall svartmyllan var lokaliserad. Ett fall där detta, p g a beskrivningens uppläggning, redan på nuvarande stadium kan antydast är de tidigare omnämnda Digesäckrarna. Här framstår det som om svartmyllan var lokaliserad till de södra delarna, medan tegarnas (enligt den ovan framförda tolkningen sekundära) förlängning åt norr innehöll sämre jord. Motsvarande förhållanden i andra fall kan bidra till att fastställa kulturlagrets yttre begränsningar, varefter isolerade förekomster får tolkas i relation till detta, till topografi och andra förhållanden.

Jordmåns sammansättning och rumsliga utbredning står på ett övergripande plan i relation till odlingsystem och gödsling (jfr Riddersporre 1995), men det förefaller klart att den bakomliggande orsaken till svartmyllan i Stora Uppåkra måste vara förekomsten av det mäktiga kulturlagret. Det är då intressant att notera att bykärnan inte ligger centralt i det "svartaste" området, utan i dess ut-

kant på gränsen mot den tidigare utmarken. Svartmyllans/kulturlagrets kärna har en utbredning söderut från bykärnan och ned mot gränsen till Lilla Uppåkra.

Jordmånsuppgifterna för Lilla Uppåkra har hämtats från notiser på kartan från 1703 (fig 6). I figuren redovisas det område som anges ha innehållit svartmylla, vilket motsvarar en redovisning på tegnivå. Detta område ligger som synes perifert i bymarken, i anslutning till svartmyllan i Stora Uppåkra och åtskilt från bykärnan av ett lägre liggande ängsområde. Svartmyllan tycks med andra ord i Lilla Uppåkra inte kunna sättas i samband med odling kring den historiskt kända byplatsen, utan får helt ses som en del av ett äldre kulturlager.

Klassificeringen av jordmånen är sannolikt inte helt jämförbar mellan de olika kartorna. Svartmyllan/kulturlagret täcker emellertid framför allt området mellan bykärnorna, och det förefaller som om man redan utan en fördjupad analys bör antyda ett frågetecken kring ett direkt och obrutet samband mellan kulturlagret och de historiskt kända bebyggelselägena för Uppåkrabyarna; snarare framstår det som om den historiska byn Stora Uppåkra odlat den goda jord kulturlagret utgjort. Genom marknamnen kan man å andra sidan antyda en tidigare flyttning av bebyggelsen inom den svarta jorden, vilket kan antyda en annan form av kontinuitet.

Bebyggelseindicerande namn

Toftnamn förekommer i Uppåkrabyarna i flera former: som Tofft invid gårdsplatserna, i formen Tofftåkrarna inom svartmyllan på båda sidorna om gränsen mellan byarna och som efterled i Humblatoffterna direkt väster om bykärnan i Stora Uppåkra. I Stora Uppåkra uppträder även Toffta stumppar som namn på ett fall som gränsar till Tofftåkrarna.

Tofterna invid gårdsplatserna har berörts ovan och tycks kunna uppfattas på ett ganska okomplicerat sätt i relation till de historiskt kända bykärnorna. Som nämnts framträder inte några påtagliga indikationer på någon storgård.

Humblatoffterna i Stora Uppåkra skulle kunna antyda ett tidigare läge för bebyggelsen. Till en sådan hypotes kan också fogas namnet Gatåkrarna väster därom. Sammansatta namn, som Humblatoffterna, med *-toft* som efterled och med ett läge intill bykärnan och de "riktiga" tofterna har emellertid i ett annat sammanhang tolkats så att de uppkommit just p g a av denna närhet (Riddersporre 1995, s 92). Gatåkrarna kan som framgått ovan eventuellt också kopplas till en fägata här. En eventuell bebyggelseindikation genom dessa namn bör dock inte negligeras.

De perifert liggande Tofftåkrarna kan också tolkas på flera sätt. Det kan röra sig om en indikation på att bebyggelse tidigare legat här. Det kan

också tänkas att de egentliga tofterna intill gårdarna visat sig inte fungera som delningsgrund, exempelvis i samband med omskifte av bymarken (t ex bolskiftet), och att man därför definierat nya toftytter (s k svorna tofter) som i fortsättning övertagit denna funktion utan att man för den skull flyttat bebyggelsen. Den senare tolkning får dock här betraktas som mindre trolig. Ett angränsande fall bär det talande namnet Brunsåkrarna (Brunnsåkrarna; "Brönsagir" i Landeboken), och det troliga är att fallen med namnet Tofftåkrar representerar ett tidigare bebyggelseläge. Tofftåkrarna skulle därmed vara en motsvarighet till de i Danmark vanligt förekommande Gammeltofterna. Toffta stumppar speglar däremot sannolikt läget intill dessa tidigare tofter.

Om namnet Tofftåkrarna i Uppåkra antyder ett äldre bebyggelseläge, är det dock knappast troligt att bolskiftet eller de enskilda tegarna direkt går tillbaka på äldre gårdslägen, eller att fallen som de framträder i kartorna motsvarar tidigare bytomter. Bolskiftet har snarare genomförts sedan området övergått till åkermark.

Vad gäller relationen mellan denna äldre bebyggelse och de historiskt kända byarna går det endast att göra hypotetiska antaganden. Det rumsliga sambandet med kulturlagret/svartmyllan är emellertid påtagligt, och det är rimligtvis här man bör söka arkeologiska belägg för en kontinuitet tillbaka till vikingatid och järnålder. Läget i anslutning till den historiskt kända

bygränsen antyder vidare möjligheten att Stora och Lilla Uppåkra uppstått genom en delning av en bebyggelse som legat centralt inom ett större resursområde – en hypotetisk "ursprungsby" med namnet Uppåkra. Sådana delningar/flyttningar ingår t ex i Johan Callmers modellresonemang kring bebyggelseförändringar i samband med bybildningen (Callmer 1986).

En viktig fråga är naturligtvis när en sådan flyttning ägt rum i Uppåkra. Man kan t ex tänka sig att kyrkans lite märkliga läge kunde förklaras i förhållande till ett tidigare bebyggelseläge. Kyrkan och kyrkogården har dock knappast ett närmare rumsligt samband med Tofftåkrarna än med 1700-talets bytomt. Om flyttningen inneburit en delning utgör dessutom Knut den heliges gåvobrev en kronologisk utgångspunkt. Här talas uttryckligen om två Uppåkra, "det södra" och "det andra", vilket skulle innebära att Tofftåkrarna verkligen rymmer en äldre vikingatida bebyggelse.

Om denna vikingatida bebyggelse också rymt ett hövdingasäte framgår emellertid inte av lantmäterimaterialet. Möjligen skulle namnen Dynnegård/Önnegårdssäckarna på ett mindre åkerfall norr om Brunsåkrarna, gränsande till Kyrckiogårdsåkrarna och de "historiska" tofterna, kunna antyda att det funnits en gård med speciell karaktär här. Namn på *-gård* förekommer ibland på enstaka tegar som kan knytas till någon enskild brukningsenhet, men

är allmänt sett ovanliga på hela fall. I det senare fallet kan man tänka sig att det går tillbaka på en ursprunglig innebörd av "inhägnat område" eller liknande.

Samtliga Stora Uppåkras gårdar var representerade i det aktuella fallet, inom ramen för ett komplett bolskifte men med den egenheten att några tegar låg på tvärs mot de övriga, vilket skulle kunna ha sin bakgrund i en äldre indelning. På så sätt delas fallet i en västlig del som enligt kartan kallas Önnegårdsäckarna (skrivet med litet ö, vilket antyder att det föregåtts av ett D) och en östlig som kallades Dynnegård. I beskrivningen benämns samtliga tegar Dynnegårdsäckar (med Dönnegård, Dounnegård och Dounnegård som alternativa stavningar). I Landeboken uppträder en teg med namnet "Döngres agir". Förleden *dynne-* förekommer även i namnet på en åkervång söder om Lund, strax norr om Stora Uppåkra, med namnet Dynnes vång (se Dahl 1968, s 80), liksom i namnet på den bäck som avvattnar Gullåkra mosse, Dynnbäck.

Förledens innebörd är dunkel, men kan på olika sätt ha ett ursprung som höjdbetecknande, vilket leder till den tänkbara tolkningen: "den inhägnade gården på (den lilla) höjden". Dynnegårdsäckarna utgör en möjlig – men långt ifrån säker – indikation på en försvunnen gård med särskild karaktär i Uppåkra.

Som en fantasieggande parallell kan nämnas att den arkeologiskt väldoku-

menterade och med en kraftig hägnad omgärdade senvikingatida storgården i Lisbjerg strax norr om Århus är förknippad med marknamnet "Skeigårds Agre". Förleden har av Henrik Larsen – vilken undersökte de äldsta kartmaterialen långt innan de arkeologiska lämningarna var kända – antagits ha innebörden av kluvna trästycken eller plankor som ingått i en befästning runt en storgård på platsen. Enligt Larsen visar kartmaterialen också att området för storgården senare har blivit uppdelat (Jeppesen och Madsen 1990, s 306).

Mycket talar för att storgård och kyrka i Lisbjerg har ett samband med biskopssätet i Århus, och utgrävningarna antyder möjligheten att gården done-rats i samband med upprättande av Århus stift omkring 1060 – på samma sätt som Knut den heliges donation till Lundakyrkan (Jeppesen och Madsen 1990, s 307). Nyare undersökningar visar vidare att den stående kyrkan i Lisbjerg föregåtts av en rikt utsmyckad träkyrka, vilken i sin tur ersatt en stor hallbyggnad som utgjort huvudbyggnad i den vikingatida gården (Sørensen et al 1995).

Hövdingasäte och krongods?

Det hypotetiska resonemanget kring Dynnegård är den enda indikation som med stöd av lantmäterimaterial kan antyda en vikingatida stormansgård i Uppåkra. Indikationer som antyder en sådan bland de historiskt kända gårdarna förefaller

däremot inte föreligga. Hur förhåller det sig då med kungamaktens närvaro och möjligheten att Uppåkra utgjort krongods under sen vikingatid och tidigaste medeltid?

Med utgångspunkt i donationsbrevets formuleringar kan man reflektera över hur Knut den helige kommit i besittning av de nio bolen i Uppåkra. Uppåkrabyarna nämns först i uppräknningen av den samlade godsmassa som ingick i donationen:

"Det är således den jord som Öpe Thorbjörnsson i Lund bötade för sin fred. I södra Uppåkra 4 1/2 bol. I det andra Uppåkra lika många bol. I Herrestad 8 bol. I Skälshög 2 bol. I Flädie 5 1/2 bol, som Håkan givit kungen. I Hilleshög 1/2 bol ... /osv för inalles 52 1/2 bol i 24 namngivna byar, samt/ ... Av den årliga penning som gives för tomterna i Lomma 3 mark. Av samma penning i Helsingborg 3 mark. Av tomterna i Lund 21 mark."

(Birger Berghs översättning i *Gåvobrevet 1085*, s 16).

Den inledande meningen lyder på latin: *Est igitur terra illa quam Opi filius Thorbiorn in Lunde pro pace sua emendavit*, och har gett upphov till en diskussion kring hur man språkligt skall tolka ordet *terra*, vilken sammanfattats av Birger Bergh (*Gåvobrevet 1085*, s 44-48). Den enligt Bergh ur allmänlingvistisk synpunkt mest naturliga tolkningen är att den jord (*terra*) som nämns i den

inledande meningen har kollektiv betydelse och specificeras genom samtliga därefter uppräknade bol (*mansi*). Så har också flera forskare uppfattat saken. Lauritz Weibull har emellertid framhållit att en sådan tolkning är fel. Vid jämförelse med prebendelistan i *Necrologium Lundense*, en förteckning över de prebenden som bl a Knut den heliges donation gav upphov till, framgår att prostens prebende skulle finansieras med avkastningen dels från "jorden i staden", dels från de nio bolen i Uppåkrabyarna. Bergh konstaterar med hänvisning till Weibull att det står "aldeles klart, att den jord som Öpe Thorbjörnsson i Lund bötade för sin fred faktiskt låg i Lund, ehuru detta inte med nödvändighet framgår av texten" (*Gåvobrevet 1085*, s 45).

Står detta emellertid aldeles klart? Weibulls slutsats bygger på jämförelse mellan motsvarande textavsnitt i gåvobrevet och prebendelistan, dvs de avsnitt där *terra*, Lund och Uppåkra nämns (Weibull 1925, s 114). Jämför man emellertid de två förteckningarna i övrigt, framgår att detta är det enda ställe där en sådan textmässig parallellitet framträder. Prebendelistan följer i övrigt inte gåvobrevets uppräknings, utan bolen har spritts på de olika prebendena. Alla gåvobrevets bol uppträder för övrigt inte prebendelistan, vilken däremot innehåller flera bol som härrör från andra donationer. De av gåvobrevets bol som uppträder ingår i en äldsta del av listan, av Weibull (1923, s XXXIV) hänförd till 1120-talet, tillsammans med ett antal

bol skänkta av Sven Estridsen respektive med okänd härkomst. Det framstår därmed inte som entydigt, även om det naturligtvis är en möjlighet, att den i prebendelistan nämnda jorden i Lund är identisk med en i gåvobrevet underförstådd jord. En annan möjlighet är att jorden i Lund, helt eller delvis, kommit i domkyrkans besittning genom andra donationer – kanske redan före gåvobrevets upprättande.

Av betydelse i detta sammanhang är att det därmed kan vara fruktbart att diskutera Öpe Thorbjörnssons förhållande till Uppåkra och de övriga uppräknade byarna. I gåvobrevet förtecknas donationens innehåll enligt en klar ordning: först byar i Skåne, därefter på Själland, följt av Amager och sist tomtavgifterna från Lomma, Helsingborg och Lund. Den jord som Öpe Thorbjörnsson – utöver vad han eventuellt haft i Lund – möjligen har disponerat kan inte ha motsvarat samtliga uppräknade bol, utan på sin höjd bolen i Uppåkrabyarna, Herrestad och Skälshög. De därefter nämnda 5 1/2 bolen i Flädie, som Håkan givit kungen (ovisst hur frivilligt), kan däremot utgöra kärnan i ett gods i vilket de följande uppräknade bolen (Hilleshög 1/2, Håstad 1, Venestad 1, Skättiljunga 1/2) ingått som strögods. Här efter följer 1/2 bol i Sövestad och 1/2 bol i Karaby, vilka en person vid namn Skora givit för sin fred. Slutligen nämns för Skåne 1/2 bol i Brønneslöv som kungen löst från Torkel Gustensson och ett bol i Sandby.

De ställen där gåvobrevet meddelar namn på en person som förbrutit eller givit gods skulle kunna ha sin bakgrund i en faktisk gruppering. Med en sådan tolkning kan man läsa in fyra separata skånska godskomplex, vart och ett med sin tidigare ägare. Tolkning är naturligtvis hypotetisk och skall inte drivas för långt; snarare skall den ses som en alternativ möjlighet att närma sig texten. Sett på detta sätt framträder emellertid inte de uppräknade bolen självklart som ursprungligt krongods, utan som beståndsdelar i tidigare privatägt och i stor utsträckning – kanske i sin helhet – förbrutet gods. Konfiskation och kungens bredvillighet att skänka godset vidare till kyrkan skall i så fall ses i ljuset av tidens maktbalans. För att låna Ole Fengers uttryck, kom kungen genom donationen ”af med en varm kartoffel” (Gåvobrevet 1085, s 127).

Mot bakgrund av ovanstående resonemang, finns det alltså anledning att reflektera över ett tänkbart samband mellan en eventuell vikingatida storgård i Uppåkra och en i Lund bosatt storman som kommit på kant med Knut den sedermera helige. Frågan är om det finns anledning att anta att Öpe, eller hans far Thorbjörn, haft en huvudgård i Uppåkra. Om ett samband finns – och om också Herrestad var en del av godset – och om en lantlig huvudgård ingick, är det också möjligt att denna legat i Stora Herrestad utanför Ystad. Här fanns i så fall en stor del av godsmassan, och i denna by framträder flera indikationer på närvaron av en storman vid denna tid

(Skansjö, Riddersporre och Reisnert 1989, s 113-115). Bolen i Herrestad fördelades emellertid på sex olika prebenden, medan de närbelägna Uppåkrabolen sammanhållna ställdes till prostens disposition.

En annan aspekt i detta sammanhang har att göra med antalet bol i respektive by. Boltalen i gåvobrevet kan ställas mot de boltal som framträder genom analys av tegskifet. I Lilla Uppåkra kan gåvobrevets 4 1/2 bol alla identifieras i lantmäterimaterialet, vilket i övrigt visar att byn som helhet bestod av åtta bol (Nordholm 1967, s 87-92). I Stora Uppåkra har, som framgått ovan, gåvobrevets samtliga bol inte identifierats. Byn som helhet utgjorde emellertid enligt tegskifet sex bol. Stora Herrestad har undersökts i ett annat sammanhang (Riddersporre 1995, s 152-166). Gåvobrevets åtta bol har inte kunnat identifieras, men de har endast utgjort en mindre del av denna bys mer än tjugo bol. Det framstår med andra ord som om de bol som omnämns i dessa byar inte representerat byarna som helhet.

Om en jämförelse av boltalen visar att ingen av Uppåkrabyarna helt dominerats av en ägare vid tiden för gåvobrevet, innebär det dock inte att det inte kan ha funnits en vikingatida storman här; närmast en total dominans kommer onekligen Stora Uppåkra. Stormän kan emellertid också ha funnits i grannbyarna – men ha varit lojala eller smidiga nog att inte hamna på pränt. Det är med

andra ord osäkert om en eventuell storman i Uppåkra vid denna i sig kan ses som en indikation på att platsen haft centralfunktioner i förhållande till ett större område.

Sammanfattande kommentar

En sammanfattande kommentar kan lämpligen återknyta till de teman som berörts inledningsvis. Vad gäller kopplingen mellan lantmäterimaterialet och boplatzlämningarna bör framför allt svartmyllan poängteras. Jordmånsuppgifterna kan här direkt relateras till en känd arkeologisk situation, vilket har stort värde ur metodsynpunkt. Iakttagelserna kan i ett vidare perspektiv ses i relation till andra byar där jordmånsuppgifterna mera entydigt har ett samband med det medeltida odlingssystemet (Riddersporre 1995). Samtidigt kan jordmånsuppgifterna i Uppåkrabyarna bidra till att klargöra kulturlagrets utbredning i ett tidsskede då det var opåverkat av modernt jordbruk. Betydelsen för arkeologiska undersökningar – framför allt i kulturlagrets ytterområden – är påtagliga. För att uppgifterna om svartmylla skall kunna utnyttjas fullt ut krävs emellertid en rumslig rekonstruktion på tegnivå.

Andra indikationer i detta sammanhang är de som pekar på förhistoriska gravar. De marknamn som kan betraktas som någorlunda säkra kan i första hand hänföras till stenålder (dösar) och bronsålder (högar). De

indikationer som kan antyda järnåldersgravfält är betydligt osäkrare. Man bör dock inte utesluta möjligheten att enstaka högar också kan ha uppförts under järnåldern.

Bebyggelseindicerande namn kan i första hand kopplas till skedet vikingatid-tidig medeltid, och leder till en hypotes att de historiska byarna Stora och Lilla Uppåkra uppstått genom delning av en tidigare bebyggelse – Uppåkra – indikerad av namnet Tofftåckrarna i anslutning till den historiska bygränsen. En sådan hypotes behöver naturligtvis verifieras genom arkeologiska undersökningar inom såväl de historiska tofterna som i de perifera Tofftåckrarna/Brunsåckrana.

Vad gäller det andra temat, som berör frågan om stormannainflytande, förefaller det som om 1700-talets toftstruktur inte pekar ut någon storgård i vare sig Stora eller Lilla Uppåkra. Mot bakgrund av att Knut den heliges gåvobrev också talar om två Uppåkrabyar, är det möjligt – men inte belagt – att toftstrukturen också speglar förhållanden under tidigaste medeltid. Gåvobrevet har här vidare uppfattats så att Uppåkra inte otvetydigt skall ses som ursprungligt krongods; snarare markerar det kungliga engagemanget en situation där förutsättningarna för en privatägd stormansgård upphört (vilket kan stämma väl överens med toftstrukturen). Om det inom en äldre bebyggelse i de perifera Tofftåckrarna funnits en storgård kan däremot inte avgöras genom lantmäterimaterialet.

Bolskiftet speglar här sannolikt senare förhållanden och kan inte oproblematiskt projiceras tillbaka till vikingatid.

En möjlig indikation på att det faktiskt funnits en (vingatida) storgård i Uppåkra är marknamnet Dynnegårdsåckrarna. Det bör dock betonas att det på detta stadium endast rör sig om en indikation som måste bekräftas arkeologiskt. Om en större gård verkligen funnits här, är det för närvarande osäkert hur den i så fall skall relateras till Tofftåckrarna/Brunsåckrarna respektive till de historiska tofterna. Läget intill kyrkan, och spännande parallell till bl a Lisbjerg, antyder dock att man här kanske kunde få en förklaring till kyrkans märkliga placering i Uppåkra.

Vad gäller det tredje temat, våtmarker och offerhandlingar, är egentligen inte så mycket att säga. Det framträder inte i Uppåkrabyarna några större mossar eller våtmarksområden som kan jämföras med Gullåkra mosse. Naturligtvis uppträder mindre kärr och fuktiga ängstråk som idag inte framträder i landskapet. Namnen på dessa är – med ett undantag – emellertid tämligen triviala och intetsägande i detta sammanhang. Att namnet Dyrablodsängar verkligen skulle gå tillbaka på offerriter under järnålder får väl till syvende och sist också betraktas som mindre sannolikt.

Det äldsta lantmäterimaterialet har mycket att bidra med i en diskussion kring Uppåkra. Utöver de teman som

varit centrala i ovanstående diskussion, har också antytts möjligheten att belysa processer i det medeltida landskapet, bl a utmarkernas tidigare utbredning. Flera av de framförda iakttagelserna och hypoteserna kräver som nämnts ytterligare analyser för att få bärkraft. Här rör det sig naturligtvis om fördjupade detaljanalyser i lantmäterimaterialet, men också om en direkt koppling till arkeologiska undersökningar. För medeltida förhållanden bör också relevant skriftligt källmaterial behandlas. Vidare förutsätter marknamns materialet en ingående sakkunnet behandling för att fullt ut kunna tolkas och relateras till rumsliga sammanhang.

Mats Riddersporre är fil dr i kulturgeografi och är som forskarassistent i arkeologi/medeltidsarkeologi vid Arkeologiska institutionen i Lund verksam inom projektet Uppdragsarkeologi och forskning.

Noter

¹ Sedan manuskriptet till föreliggande text färdigställt har Stjernquist även presenterat Uppåkramaterialet i Lund Archaeological Review 1995, utgiven 1996.

Litteratur

- Andersson, H.. 1965. Gullåkra- ein durch Solskifte geteiltes Schonendorf. *Geografiska Annaler* 47 B (1)
- Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt - en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. *Scandia* 49:1.
- Arrhenius, O. 1934. *Fosfathalten i skånska jordar*. Sveriges Geologiska Undersökning. Serie C 383. Stockholm.
- Callmer, J. 1986. To Stay or to Move. Some Aspects of the Settlement Dynamics in Southern Scandinavia in the Seventh to Twelfth Centuries A. D. with special reference to Scania, Southern Sweden. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1985-1986.
- Dahl, S. 1942. *Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse och näringsgeografi före 1860*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar VI. Lund.
- - 1968. Vångalag i Skåne. *Ymer* 88.
- *Danmarks Riges Breve* I: 2, 1053-1169. Christensen, C. A., Hermansen, G. och Nielsen, H. 1975. Det danske sprog- og litteraturselskab. København.
- *Diplomatarium Danicum* I: 2, 1053-1169. Utg. av Weibull, L och Skyum-Nielsen, N. 1963. Det danske sprog- og litteraturselskab. København.
- Fabech, C. 1993. Skåne - et kulturelt og geografisk grænsland i yngre jernalder og i nutiden. *Tor* 25
- *Gåvobrevet 1085*. Foredrag och diskussioner vid Symposium kring Knut den heliges gåvobrev 1085 och den tidiga medeltidens samhälle. Skansjö, S. och Sundström, H. (red.) 1988. Lund University Press.
- Göransson, S. 1976. Solskifte: The Definition of a Confused Concept. I: Buchanan, R. H., Butlin R. A. och McCourt, D. (red.). *Fields, Farms and Settlement in Europe*. Ulster Folk and Transport Museum. Belfast.
- Jeppesen, J. och Madsen, H. J. 1990. Stormansgård og kirke i Lisbjerg. *KUML* 1988-89.
- Jørgensen, L. 1995. Stormandssæder og skattefund i 3.-12. århundrede. *Fortid og Nutid* 1995/2.
- *Lunds stifts landebok* I. Nuvarande Malmöhus län. Utg. av Ljunggren, K. G. och Ejder, B. 1950. Skånska senmedeltid och renässans 4. Vetenskaps-societeten i Lund. Lund.
- *Necrologium Lundense*. *Lunds domkyrkas nekrologium*. Utg. av Weibull, L. 1923. Lund.
- Nordholm, G. *Studier i Skånes äldre ekonomiska geografi* I-II. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution, avhandlingar LI. Lund
- Riddersporre, M. 1994. *Tankar kring äldre kartmaterial och Stora Uppåkra*. PM 940922.
- - 1995. *Bymarker i backspegel. Odlingslandskapet före kartornas tid*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner, avhandlingar 124. Förlagshuset Swedala. Trelleborg.
- Skansjö, S., Riddersporre, M. och Reinsert, A. 1989. Huvudgårdarna i källmaterialet. I: Andersson, H. och Anglert, M. (red.). *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.
- Stjernquist, B. 1994. Uppåkra, ett bebyggelsecentrum i Skåne under järnåldern. I: *Fra Luristan til Lusehøj*. Fynsk minder. Særtryk 1994.
- Sørensen, M. Aaman, Jeppesen, J. och Madsen, H. J. 1995. Lisbjergkirkens forgænger. *Skalk* 1995/3.
- Weibull, L. 1923. Se: *Necrologium Lundense*.
- - 1925. Knut den heliges gåvobrev. *Historisk Tidsskrift* 9/3.

Strukturasjonsteori - om arkeologers behov for handlingsteori

Terje Gansum

Abstract

Structuration theory - archaeologists need for a theory of action

This is an attempt to introduce my interpretation of Anthony Giddens structuration theory in archaeology. Structuration theory is a praxiological theory of (social) action and focus on how agent and structure constitute each other. Crucial to structuration theory is avoiding reductionism where actors/agents are represented as individual subjects and structures or systems are treated as external to agents (objects). Agent and structure are not a dualism, but must be conceptualized as a duality - 'The Duality of Structure'. Archaeologists may find the focal themes of structuration theory useful in their analysis of material culture. Some similarities and differences are drawn between Giddens and Bourdieus theories of action, without being exhaustive in any way. Finally I discuss some shortcomings of hermeneutics, structuralism and poststructuralism and how insights into these traditions of thought can be reconceptualized into structuration theory.

"Tenkere forholder seg snarere til hverandre som sportsreportere under et hopprenn - de sitter i hver sin boks og snakker om det de ser. Bare i unntakstilfeller bryr de seg om hva de andre sier"

Eriksen 1989, s 327

Innledning¹

Jeg har benyttet meg av Giddens strukturasjonsteori i min magistergradsavhandling (Gansum 1995), og vil forsøke å gi en komprimert presentasjon av handlingsteorien². Giddens har siden 1970-tallet arbeidet

med en teori innen "social theory", strukturasjonsteori. Han vil ikke benevne teorien som rent sosiologisk, fordi den tar for seg det allmennmenneskelige, og har dermed lik gyldighet innen antropologi som arkeologi (Giddens 1982, s 5). Det som gjør strukturasjonsteorien fascine-

rende er at den ikke totalt avviser andre teorier, men forsøker å ta opp i seg å rekonseptualisere og kombinere gode sider ved andres tenkning: Analytisk tidsoppdeling fra strukturalismen, desentrering av subjektet fra strukturalisme og poststrukturalisme, hovedvekt på en ikke-funksjonalistisk og ikke-positivistisk forklaringsmodell fra hermeneutikken, samt historisk-kontekstuelle betingede rammer fra marxistisk historieoppfatning og hermeneutikk (Giddens 1982, s 5-14, 1990, s 27-41, 1993, s xxii og 1993b, Cohen 1989, s 11,23,47).

Strukturasjonsteorien i "social theory" tar ikke sikte på å forklare ved generaliseringer, tvert imot ønsker Giddens å peke på konseptualiseringer av tematiske aspekter som tar utgangspunkt i menneskelige handlinger og sosiale institusjoner. En tilnæringsmåte som ikke forklarer ved generaliseringer åpner for ulik bruk av teorien, og noe program eller metode er ikke ønskelig hevder Giddens:

"I do not believe that there is anything in either the logic or the substance of structuration theory which would somehow prohibit the use of some specific research technique, such as survey methods, questionnaires or whatever" (Giddens 1993, s xxx, min uthevn.).

Strukturasjonsteorien er en åpen teori som må gjøres til sin egen. Ira Cohen har også arbeidet med strukturasjonsteori og vil bli referert

på likt grunnlag som Giddens i min presentasjon. Valget av en handlings-teori som teoretisk overbygning er gjort for å sette den arkeologiske praksis inn i en større referanseramme. Strukturasjonsteorien har også sine kritikere, noe jeg vil komme tilbake til.

Ontologi = læren om tingenes vesen, eksistens og egenskaper

Lise Nordenborg Myhre, har ryddet opp i kunnskapsproduksjonens teoretiske forutsetninger og tydeliggjort en underkommunisert holdning til de ontologiske forutsetninger som ligger til grunn for arkeologisk vitenskapelig arbeid (Nordenborg Myhre 1994). Strukturasjonsteorien har tatt inn over seg hvor viktig det er å klargjøre utgangspunktet:

"Although it is not always acknowledged in completed studies, at the start of their work most social scientists already have made certain assumptions of an ontological nature about the social world which shape their epistemological and methodological decisions, as well as their definitions of empirical problems" (Cohen 1989, s 1-2).

Det er umulig å gjennomføre et arkeologisk forskningsprosjekt uten å legge ontologiske betraktninger til grunn for antagelser om hva mennesker har skapt og hvorfor. Det er dog fullt mulig å ha et ikke-definert forhold til sitt menneskesyn, da det

ofte forutsettes implisitt i epistemologien som f.eks. avhandlinger tuftes på (Kjeldstadli 199, s :50, Nordenborg Myhre 1994, s 33).

Strukturasjonsteorien kan sees på som en teori som tar utgangspunkt i ontologiske potensialer. Slike ontologiske potensialer kontrasterer et ontologisk aksiom innenfor positivistisk tenkning om: "the principle of the uniformity of nature" (Cohen 1989, s 11). Giddens er uvillig til å ta utgangspunkt i positivismen for å definere sitt teoretiske fundament, likeså er han uvillig til å forme sine studier så de underbygger et sett av forutbestemte epistemologiske prinsipper. Strukturasjonsteorien fokuserer på generelle temaer, aspekter og posisjoner innen samfunnssteori som blir gjenstand for analyse. Enhver analyse må ta utgangspunkt i den historiske kontekst og ut fra materialet velge prosedyrer og strategier. Epistemologi blir tonet ned både i strukturasjonsteori og hermeneutikk, noe jeg vil komme tilbake til.

Mitt ontologiske utgangspunkt, mitt menneskesyn, har som utgangspunkt at mennesket skaper den materielle og åndelige verden gjennom praksis; handling og samhandling (Giddens 1990:54, Cohen 1993:279). Mennesket er fullt ut ansvarlig for sine handlinger. Vi er ansvarlige overfor samfunnet vi lever i og deltar i, men på hvilke premisser vi er ansvarlige kan diskuteres. Meningen med "the duality of structure" er nettopp å vise at handlende aktører (desentrerte subjekter) utgjør samfunnsstrukturer og visa versa. Her ligger kjernen i strukturas-

jonsteorien.

En helt fundamental ontologisk betraktning er at handlende aktører alltid kan handle anderledes. Hvis det ikke finnes andre løsninger kan aktøren ta sitt eget liv (Giddens 1990:63). Hvis ikke denne siste mulighet foreligger er ikke mennesket å regne for handlende agent og er således ikke virksom i *utformingen* av den sosial praksis (Bourdieu & Wacquant 1993:69). Agenten er redusert til gjenstand, men slike tilfeller er nærmest ikke-eksisterende i sosial praksis. Hvis valg innskrenkes kan agenten over tid gjøre motstand, ved å være i opposisjon, noe som over tid kan åpne for valg.

"Many forms of contestation, opposition and active attempts at transformation stem from this circumstance, which I have tried to conceptualize using the idea of the "dialectic of control"" (Giddens 1991:259).

Strukturasjonsteori opererer med et desentrert subjekt, men vil ikke frata analysen den handlende agent, som kan velge å gjøre anderledes, eller utilsiktet handler slik at konsekvensene endrer forutsetninger for hvordan en skal fortsette livet videre. Desentreringen av subjektet som beholder den handlende agenten er strukturasjonsteoriens svar på postmodernistenes dekonstruksjon av agenten/aktøren og post-prosessuell individentsentrering.

Epistemologi = lære om grunnlaget for all viten: vitenskapsteori

Det ontologiske fundamentet danner utgangspunkt og referansebakgrunn for valg av forskningsstrategi og metode. Hvordan skapes kunnskap og hvor sanksjoneres kunnskapen for å bli anerkjent som kunnskap? Epistemologien danner rammer for hvorledes forskning foregår, kunnskap legitimeres og konstitueres. Produksjonen av kunnskap som vitenskapsteoretisk er akseptert, blir anerkjent av de institusjoner som er med på å forvalte den etablerte viten. Det er dermed ikke sagt at vitenskapelig produksjon er statisk. Den er i høyeste grad foranderlig, for intensjoner og handlinger innen kunnskapsproduksjon kan ha og har utilsiktede konsekvenser som vil endre oppfatningen av hva som er vitenskapsteoretisk gyldig eller ei. Epistemologien definerer rammene for teorier og metoder som brukes til å legitimere kunnskapen.

Giddens hevder at det dermed blir viktig å velge epistemologi ut fra en definert ontologi (Giddens 1993, s xx), men jeg vil hevde at ontologien ikke har en uavhengig status. Ontologien er selv konstituert innen en epistemologisk kontekst, det være seg Kuhns *paradigme* eller Foucaults *episteme*. Dermed er man tilbake til utgangspunktet, at en slik epistemologisk ramme har sin utforming - sin ontologi. Jeg vil således hevde at ontologi og epistemologi står i et dia-

lektisk forhold. I et slikt spenningsfelt blir bevegelse, handling og motstand til dynamikken i teorien. Søken etter utgangspunkt blir som diskusjonen om høna og egget - meningsløs. Epistemologien ble tillagt stor vekt innen arkeologi i 1980-åra f.eks. i diskusjoner om subjektivitet/objektivitet, modernisme/post-modernisme og positivisme/relasjonisme osv (Hodder vs Binford, Shanks & Tilley's bøker). Det er fortsatt arkeologer som diskuterer langs slike skillelinjer, men de blir etter mitt syn heldigvis færre. Faren ligger i at epistemologi fort blir seg selv nok (Tigger 198, s :31, Hjørungdal 1991, s 10, Bourdieu & Wacquant 1993, s 59-60).

Teori og metode står for hva som kjennetegner vitenskapelig produksjon av kunnskap. Teorien baserer seg på hypoteser og antagelser, metoden skal garantere for resultatenes gyldighet eller sannhetsgehalt (Schaanning 1993a, s9). Det dialektiske forholdet mellom hva som er i væren og hvordan vi skaffer oss kunnskap eller viten om det, danner basis for kunnskapsproduksjonen. For å komme fra teoretiske hypoteser og spekulasjoner om empiriske forhold til viten om slike forhold, benytter vi metoder. Synet på metode må derfor utdypes.

Generelt om metode

Vanligvis skilles vitenskap fra metafysikk, religion og ideologi ved bruk av rasjonelle metoder, eller

gjennom det som kan testes mot et empirisk materiale (Nordenborg Myhre 1994, s 44). Metoden er ideelt sett en framgangsmåte som skal føre fram til sikker og entydig kunnskap. Problemet innen humaniora oppstår hvis en ønsker å beholde et naturvitenskapelig metodeideal. Sosial praksis og meningsproduksjon hvor relasjonene mellom observerbare handlinger eller ting står i fokus, kan ikke benytte et metodeideal som fokuserer på gjenstanden/handlinger for der å finne meningen. Behovet for konstruksjon umuliggjør en fastlagt og på forhånd definert metode som skal føre til vitenskaplig sikker viten slik det gjøres innen naturvitenskap (Gibbon 1989, s 119-128, Giddens 1993, s 329).

Hypotetisk deduktiv metode vil fungere svært dårlig innen arkeologi eller annen samfunnsteoretisk baserte fag (Giddens 1982, s2). For at resonnementet skal være logisk gyldig og konklusjonen sann, må også premissene være sanne. Metoden skal ikke involvere antagelser om mening. Glørstad har påpekt at det vil være umulig å skaffe sanne premisser om menneskelige handlinger eller hensikter, som ikke ville kunne framstilles anderledes både i nåtidige og fortidige forhold, de er i høyeste grad diskutabile (Glørstad 1993, s 53-55).

"To forskjellige menneskesyn fører til to forskjellige samfunnssyn" (Eriksen 1989, s 244).

Forskeren er sosialt plassert og såle-

des sosialisert inn i en epistemologisk ramme for hvordan forskning gjøres. Dermed blir menneskesyn og historisk kontekstuell setting for forskningen et dobbelt hermeneutisk forhold, hevder Giddens, men jeg heller til den oppfatning at det er et dialektisk forhold (Giddens 1982, s 13-14, 1993, s284, 374, Bourdieu har innarbeidet en dialektikk mellom ontologi og epistemologi 1993, retningen benevnes historisk epistemologi (jfr. Broady 1990).

Postmodernisten Foucault plasserer sannheten i et spill, men oppløser den ikke. Metode blir derfor strategi i en diskurs. I siste instans tror vi på at hva vi gjør og sier er meningsfullt (Schaanning 1993a, s12, 1993b, s158). Sentralt for meg er at metoder kan velges. Det blir derfor nødvendig å velge metode/strategi ut fra det materiale som skal diskuteres, samt klargjøre teorien diskusjonen skal tuftes på.

"Rather than becoming pre-occupied with epistemological disputes and with the question of whether or not anything like epistemology in its time-honoured sense can be formulated at all, those working in social theory, I suggest, should be concerned first and foremost with reworking conceptions of human being and human doing, social reproduction and social transformation" (Giddens 1993, sxx).

I valg av metode står man fritt i å velge en relativistisk strategi som ikke

motsier strukturasjonsteoriens utgangspunkter (Cohen 1989, s 280-281).

Strukturasjonsteoriens tematiske fokus

Jeg vil forsøke å utdype sentrale temaer innen strukturasjonsteori.

- * agent - struktur og system
- * makt, kontroll og dominans
- * strategisk handling og utilsiktede konsekvenser
- * sosial endring

Agent - struktur og system

I strukturasjonsteorien blir agenten ikke uvesentlig eller borte, men likevel desentrert;

"Neither subject (human agent) nor object ('society', or social institutions) should be regarded as having primacy. Each is constituted in and through recurrent practices" (Giddens 1982, s 8).

En agent representerer et strata av internaliserte føringer. Øverste strata er "reflexive monitoring of action" det midtre strata "rationalization of action" og dypest internalisert i agenten er "motivation of action". Den reflexive styringen av aktiviteter er en kronisk del av hverdagslig handling og involverer føringer ikke bare for individet, men også for andre. I begrepet om rasjonell handling menes

at agenter rutinemessig og hovedsaklig uten støy vedlikeholder en kontinuerlig "teoretisk overenskomst" om grunnene for deres aktiviteter. En slik forståelse må ikke bli likestilt med hva som diskursivt (hva som kan sies med ord) kan oppgis som begrunnelser, for føringer kan ligge i kroppen som praktisk bevissthet (se nedenfor). Refleksiv styring og rasjonell handling må skiller fra deres motivasjoner. Motivasjon refererer heller til potensialer for handling, enn til måten handlingen er kronologisk båret videre av agenten. Motivasjon tenderer å ha liten direkte påvirkning på handling, foruten i spesielle omstendigheter hvor rutinen brytes, for mye av våre dag-til-dag adferd er ikke direkte motivert (Giddens 1982, s 28-32, 1993, s 5-6).

"Unintentional doings can be separated conceptually from unintended consequences of doings, ...The consequences of what actors do, intentionally or unintentionally, are events which would not have happened if that actor had behaved differently, but which are not within the scope of the agent's power to have brought about (regardless of what the agent's intention were)" (Giddens 1993, s 11).

Handling er knyttet til makt. Giddens stresser ofte at agenten alltid kan handle anderledes.

"To be able 'to act otherwise' means being able to intervene in the world, or to refrain from such intervention... This presumes that to be an agent is to

be able to deploy... a range of causal powers, including that of influencing those deployed by others. Action depends upon the capability of the individual to 'make a difference' to a pre-existing state of affairs or course of events. An agent ceases to be such if he or she loses the capability to 'make a difference,' that is, to exercise some sort of power" (Giddens 1993, s 14).

Giddens tar utgangspunkt i strukturalister og poststrukturalisters strukturbegrep og definerer struktur som regler og ressurser. Regler kan ikke konseptualiseres uten ressurser, og iboende i regler er endringsevne. Regler innebærer også metodiske fremtredelsesmåter i sosial interaksjon, hvor enhver kompetent sosial aktør, er en sosial teoretiker på den diskursive bevissthetens plan og en 'metodologisk spesialist' både på det diskursive og praktiske bevissthetens plan. Regler relateres til dannelsen av mening, og til sanksjonering av former for sosial adferd (Giddens 1993, s 18).

"Rules' as I understand them, certainly impinge upon noumerous aspects of routine practice, but a routine practice is not as such a rule" (Giddens 1993, s 19)³.

Regler blir å oppfatte som et formular som har fellestrekk med lingvistiske regler (Giddens 1993:21). Lover må oppfattes som formelt kodifiserte regler forbundet med sanksjonering. Struktur er ikke bare regler alene, men også ressurser, hvor

Giddens skiller autorative og allokativer ressurser som knyttes til dominans (se neste tema).

"I distinguish 'structure' as a generic term from 'structures' in the plural and both from the 'structural properties of social systems'" (Giddens 1993, s 23).

Systembegrepet benyttes om reproduksjon av relasjoner mellom agenter eller kollektiver, organisert som regulære sosiale praksiser (Giddens 1982, s 35, 1993, s 25).

Det avgjørende skillet mellom strukturasjonsteori og strukturalisme eller subjektorientert funksjonalisme, er å finne i hvordan agent og struktur ikke på noen måte kan adskilles som dualistiske enheter. Agent og struktur representerer en dualitet (The Duality of Structure), og Giddens insisterer ofte på følgende:

"According to the notion of the duality of structure, the structural properties of social systems are both medium and outcome of the practictes they recursively organize" (Giddens 1993, s 25).

Mennesker ordner seg strukturelt for å skape orden og oversikt i hverdagen slik at de kan forstå seg selv (Giddens 1993c:18, Knudsen 1994:17). De lever ikke i totalt relativt kaos. F.eks. er moderne byer strukturelt sett meget like, uten å være reelt sett identiske.

Makt, kontroll og dominans - et spørsmål om ressurser

Flere muligheter og motsetningsforhold kan settes opp mot hverandre for å pluralisere og problematisere fortidsobjekter. Foucaults begrep om makt er i så måte vesentlig å se nærmere på. Foucault kritiserer den negative formen makt har blitt tildelt, som en hovedsaklig negativ sanksjonering i form av lover om at "du skal ikke". En tradisjonell tankefigur kan se slik ut; hvis forbud trosses, sanksjoneres handlingen i form av straff. Han avviser et ensidig negativt maktbegrep hvor forbud blir normativ eller juridisk lov for den avmektige. Juridiske lover opptrer som maktens maske i vesten - et effektivt instrument. Lover er ikke sannhetens makt eller dens alibi, det er et maktens instrument (Foucault 1980, s 140-141).

"It seems to me that power *is*" always already there", that one is never "outside" it, that there are no "margins".... To say one can never be "outside" power does not mean that one is trapped and condemned to defeat no matter what" (Foucault 1980, s 141-142).

Det hele er et nettverk av relasjoner hvor makt inngår; produksjon, familie, kjønn, seksualitet osv., -ikke forbud og straff, men plurative former, - ikke en binær struktur mellom dominerende og dominerte. Makt framstilles i strategier og ingen maktrelasjoner er uten motstand. Motstand er også å betraktet som mangesidige og kan bli

integret i globale strategier. Det er ikke vanskelig å kjenne igjen Giddens konseptualisering av Foucaults innsikter, f.eks. i begrepene, diskursive penetrasjon, dialektiske kontroll over regler og ressurser i form av dominans (Giddens 198, s:220). Makt gjenomsyrer praksis. Giddens utarbeiding av Foucault er helt nødvendig for å sette innsiktene inn i en samfunnsteori der agent, virksomhet og struktur blir satt i sammenheng⁴. Agentens virksomhet faller ikke innunder Foucaults prosjekt.

"The notion of time-space distansation, I propose, connects in a very direct way with the theory of power. In exploring this connection we can elaborate some of the main outlines of domination as an explainable property of social systems. Power ... is generated in and through the reproduction of structures of domination. The resources which constitute structures of domination are of two sorts - allokativ and authorative" (Giddens 1993, s 258).

Allokative ressurser betegner materielle ressurser involvert i generering av makt, herunder naturmiljø og fysiske artefakter. Allokative ressurser springer ut av menneskets dominans over naturen (i marxistisk terminologi: produksjon). Autorative ressurser betegner ikke-materielle ressurser involvert i generering av makt som er utledet av muligheten til å temme menneskers aktiviteter. Autorative ressurser er resultater av noen aktørers dominans over andre. En slik type

dominans benevnes dialektisk kontroll eller diskursive penetrasjon. Ingen aktør er totalt kontrollert eller dominert, men kan påvirke den dominerende i et maktforhold. Å kunne handle anderledes, må ikke forveksles med total frihet (Giddens 1990, s 62-63, Bourdieu & Wacquant 1993, s 69).

Strategisk handling og utilsiktede konsekvenser

Dominans kan betraktes som en ressurs, der den viktigste ressurs er å finne på menneskelig plan (autoritative). Menneskelig kapasitet til kunnskapslagring og kontroll over informasjon blir et svært viktig aspekt ved handling, og begrepet "knowledgeability" betegner sider ved aktøren som aktøren har et diskursivt refleksivt bevisst forhold til (hva aktøren kan si med ord).

"What actors are 'able to say' about their activities is by no means all they 'know'" (Giddens 198231).

Sider ved aktørenes handlinger som er kroppsliggjort, refleksivt internalisert, benevnes praktisk bevissthet. Disse formene for refleksivitet inngår i hva Giddens kaller "reflexive monitoring of action". Det som ikke kan sies med ord og ikke er internalisert kroppsliggjort kunnskap, benevnes "unconscious" og blir knyttet til minnet, uten at jeg vil komme inn på disse distinksjonene.

"The knowledgeability of human

agents, in given historical circumstances, is always *bounded*: by the unacknowledged condition of action on 'one side', and its unintended consequences on the other" (Giddens 1982, s 32).

Makt spilles ut i et diskursivt spill der aktørene kan handle/spille anderledes (dialektisk kontroll) selv i asymmetrisk tilgang til ressurser. Innen antropologi og arkeologi er det ofte fokusert på slike motsetningsforhold (Barth 1982, s 14, Hodder 1991, s 160)

Sosial endring

Sosial endring har liksom makt stått sentralt innen arkeologisk teoridannelse. Det har nærmest blitt maktpåliggende å kunne forklare hvordan sosial endring oppstår (Shanks & Tilley 1987, s 137). Arkeologer har vektlagt ulike faktorer som drivkraften i endringsprosessen. Marxistisk inspirerte arkeologer har lagt vekt på produktivkrefter som teknologi, økonomi og produksjonsforhold, demografi (Myhre 1988, s11-12, Hedeager 1988, s102,170, 1990, s 17,31-38,146-179, Shanks & Tilley 1987, s 140-143). En annen drivkraft som er brukt for å forklare sosial endring har vært endringer i den militære organisasjonen (Hedeager 1988, s 167, 1990:93-96,138-145).

Innbakt i marxismen og neo-marxismen (med unntak av nyere marxistiske relasjonsteoretiske retninger - se

Stylegar 1995 med anf. lit. og Prestvold in print), ligger en evolusjonistisk tankegang, og all evolusjonistisk tankegang gir forklaring på endringens retning (er teleologisk). Den forutser endringens tendens eller retning (Hedeager 1990, s 31,95). Evolusjonen er en funksjon av motsetningene. Enhver form for evolusjonisme har en eller annen forbindelse med tilpasning (adaption) og legger hovedvekten på allokativ ressurs (produksjon) (Giddens 1990, s 20-21, 1993, s 258-259). Enhver form for tilpasning eller funksjon som skal forklare sosial endring kan stilles i samme kategori som "behov". Det blir da en biologisk organisme-metafor som skal være forklaringen. Slike behov bygger på metodisk individualisme forenet med determinerende positivistisk organisme forklaringer (Olsen 1987, s 20, Sejersted 1989, s 399-401, Giddens 1990, s:21, 1993, s 214-216, Kjeldstadli 1991, s 53-55).

Marxistisk fokusering på samfunnsklasser, som basiskategorier i et hierarki av ulikhet, blir utfordret av andre kategorier og hierarkier hvor en finner ulikheter av alle slag, f.eks. hierarkier basert på status, kjønn og etnisitet (Cohen 1989, s 230). Klassekamp som fokus for konflikt og derigjennom makt og dominans, er ikke forenlig med strukturasjonsteoriens definisjon av makt og dominans hevder Giddens, som mener at en rekonsptualisering er nødvendig ved å flytte hovedvekten fra allokativ til autorative ressurs i synet på makt og endring (Giddens 1990, s 1-6, 20-21, 91-95, 1993, s 227, 256, 258-259).

Allokative ressurser står i nært samband med 'time-space distancation' som betegner sosial og system integrasjon og derigjennom problematiserer samhandlingsformer i forhold til tid, rom, kontekst og makt (Giddens 1990, s 30-34, 1993, s 132, 259, 1994, s 17-29).

Hva er så drivkraften i endringsprosessene i strukturasjonsteorien? Drivkraften er å finne i begrepet "the duality of structure" (se ovenfor). Endringsevnen i "kan handle annerledes", som ligger i konseptet om handling, knytter handling til dominans og makt. Mekling som framgangsmåte klargjør på hvilke måter interaksjon er mulig. Endringsevne og mekling er hva som karakteriserer sosialt liv (Giddens 1990, s 53, Cohen 1989, s 47-55).

Giddens eller Bourdieus handlingsteori?

Strukturasjonsteorien til Giddens og Cohen og handlingsteorien til Bourdieu, har fellestrekk, men de unngår nesten totalt å diskutere hverandre⁵. De inntar ulike utgangspunkt eller posisjoner i den teoretiske konstruksjonsfasen. Strukturasjonsteorien tar utgangspunkt i ontologi, mens Bourdieu hovedsaklig videreutvikler sin "genetiske strukturalisme" eller handlingsanalyse, innenfor historisk epistemologien (Bourdieu 1992b, s 43-44).

Structures(s)
Signification
Domination
Legitimation

Theoretical Domain
Theory of coding
Theory of resource authorization
Theory of resource allocations
Theory of normative regulation

Institutional Order
Symbolic orders/modes of discourse
Political institutions
Economic institutions
Legal institutions

Fig. 1. Hentet fra Giddens 1993:31.

Et annet skille er at strukturasjonsteorien går agenten etter i sømmene, i en psykologisk utlegning, noe Bourdieu ikke gjør, idet han vil integrere sosialpsykologien inn i en total samfunnsanalyse (Bourdieu & Wacquant 1993, s 40-44). Giddens elaborerer sider ved Goffmans rolleteori og hevder at hver person innehar ulike roller (Giddens 1993, s xxv, 36-37). Bourdieu vil ikke bruke termen "aktør", eller "rolle", da aktør er utledet av skuespiller, og rolle oppfatter han på linje med subjekt, så hans begrep om agent, habitus og posisjoner skal erstatte alt som smaker av løsevine subjekter (Bourdieu 1994, s 10). Giddens bruker agent og aktør som ekvivalente, og hans konseptualisering av aktør-struktur som en dualitet er mindre metodisk streng enn

Bourdieu som vektlegger den metodisk-teoretiske konstruksjonen fremfor teoretisering i sine analyser (Bourdieu 1992b, s 103, Bourdieu & Wacquant 1993, s 67).

Bourdieu vektlegger agenten som like viktig som Giddens, og fokuserer helt eksplisitt på relasjonelle forhold, noe strukturasjonsteorien gjør mer implisitt. Bourdieus begreper om felt og logikken innen hvert felt, er bygget opp med en "metodisk stringens" (Bourdieu & Wacquant 1993, s 33), og jeg fant strukturasjonsteoriens åpenhet mer nyttig for min analyse. Bourdieu uttrykker klart at begrepet felt har en åpen definisjon og at avgrensningen mellom feltene er flytende (Bourdieu & Wacquant 1993, s :81,96). Bourdieu vil skille mellom vitenskap og politikk som ulike felt, med ulik logikk og rasjonalitet. Jeg ser hvor Bourdieu vil med oppdelingen i ulike felt, og de står nær hva strukturasjonsteorien legger i analytiske skiller mellom strukturer:

"Structures analytically represent configurations of structural properties within a structural dimension of the duality of structure (i.e. structures of signification, domination, and legitimation)...the study of each type of structure may be taken to comprise an analytically distinct *theoretical domain*. This is simply an acknowledgement of the professional division of topics of interest" (Cohen 1989, s 244, se også Giddens 1993, s 30-34).

Hvilke interesser som i siste instans

avgjør hvilken beslutning som blir valgt, ligger ikke i feltet selv, men i makt-feltet eller det sosiale rommet, hevder Bourdieu (Bourdieu & Wacquant 1993, s 66, Bourdieu 1995, s 30-43). I strukturasjonsteorien er de tre strukturelle dimensjonene (signification, domination, and legitimation), knyttet til fire teoretiske domener som benyttes i studier av institusjonelle former. Makt, dominans og ressurser er integrert i strukturanalysen som er begrenset innenfor en *epoché*.

Bourdieus sosiale rom, der feltene møtes innenfor pragmatikken, er en annen måte å forholde seg til en analytisk tilnærming av praksis. Jeg ønsker isteden å framstille vitenskap og politikk som resultater av maktrelasjoner og strategier som Foucault gjør det:

"..but in seeing historically how effects of truth are produced within discourses which in themselves are neither true or false" (Foucault 1980, s 118, se Bourdieu 1992b, s 35 for et annet syn).

Dermed deler jeg synet på metode med Feyerabend (1991), fordi det muliggjør en inkorporasjon av Foucaults maktbegrep. En slik tolkning av strukturasjonsteori er ikke forenlig med Bourdieus handlingsteori, da han har et annet syn på metode som totalt inkorporert i enhver teoretisering av praksis, og et annet begrep om makt enn Foucault (Bourdieu & Wacquant 1993, s 42,48, 67).

Min bruk av strukturasjonsteori skiller seg således også fra Giddens idet jeg ønsker å benytte meg av post-modernisten Foucaults syn på makt og sannhet. Både Bourdieu og Giddens tror på en vitenskapelig sannhet.

Det bør ikke fokuseres for mye på ulikhetene mellom Bourdieu og Giddens, likhetstrekkene er store f.eks. mellom *habitus* begrepet og (the duality of) *structure*, og *kroppsliggjort kunnskap* og *praktisk bevissthet*. Både Bourdieu og Giddens utlegger handlingsteori, med hovedvekt på et praksiologisk fundament (Bourdieu 1992, s 54-61, Giddens 1993, s 4-6, Cohen 1989 kap.1). Målene med teoridannelsen er omtrent identiske, idet de begge vil unngå reduksjonisme:

"Eg ville på same tid fri meg frå objektivismen i oppfatninga om handling som mekanisk reaksjon utan agent og subjektivismen som erklærer at handling følgjer av vel gjennomtenkte vurderingar av ein medviten intensjon, som eit fritt prosjekt for eit medvit som stiller opp sine mål og maksimerer nytten av dei ved hjelp av ei rasjonell utrekning" (Bourdieu & Wacquant 1993, s 106).

"Intensjonen om på ei og same tid å unngå subjektfilosofien, men utan å ofre agenten, og strukturfilosofien, men utan å gi opp å gjere greie for dei verknadene som strukturane utøver overfor agenten og gjennom agenten" (op.cit., s107).

"What is at issue is how the concepts

of action, meaning and subjectivity should be specified and how they might relate to notions of structure and constraint. If interpretative sociologies are founded, as it were, upon an imperialism of the subject, functionalism and structuralism propose an imperialism of the social object. One of my principal ambitions in the formulation of structuration theory is to put an end to each of these empire-building endeavours" (Giddens 1993, s 2).

"Crucial to the idea of structuration is the theorem of the duality of structure, which is logically implied in the arguments portrayed above. The constitution of agents and structures are not two independently given sets of phenomena, a dualism, but represent a duality" (op.cit., s 25).

En av grunnene til at mitt valget falt på Giddens, er hans bruk av geografi i diskusjonen om time-space relasjoner. En annen årsak er åpenheten strukturasjonsteorien har overfor metode/strategier. Strukturasjonsteori forelegger ingen spesifikk strategi, men er åpen for ulike strategier i forskningsprosessen avhengig av empiri og kontekst. Dermed er det mulig å dra nytte av innsikter f.eks. Foucault tilbyr, å bruke dem som strategier eller perspektiver. Bourdieus handlingsteori og bruk av distinksjoner gir andre føringer på hvilke strategier som skal benyttes på det empiriske materialet. Med all respekt, vil jeg hevde at arkeologer kan velge mellom

Bourdieus og Giddens handlingsteori uten at strukturen eller agenten kan utsettes for den reduksjonisme de begge har strebet etter å overvinne.

Strukturasjonsteori som kritikk

Strukturasjonsteorien har blitt beskyldt for å være eklektisk siden den bygger videre på andre teorier. Det vil være å undervurdere teoriens kapasitet til å tydeliggjøre hvorledes de sosiale systemer og strukturer holdes sammen og fungerer. Strukturasjonsteorien har også blitt kritisert for mangel på metode samt teoribegrepets åpenhet (Bernstein 1991, s 29). Jon P. Knudsen har gitt en treffende beskrivelse av hvorfor det kan være nyttig å være eklektisk i valg av metoder og teknikker. Han hevder at en broket, fragmentert og sammensatt empiri krever ulike tilnæringsmåter (Knudsen 1994, s 10,16). Alle forskere arbeider perspektivistisk og instrumentaliserer historien og ordner dermed sakskompleksene etter eget hode for å belyse saken (Schaanning 1993b, s 168).

Problemer med hermeneutikk

Det er viktig å klargjøre følgende: Hermeneutikk er ingen samfunns-teori. Hermeneutikk er fortolkningslære utarbeidet for tekstanalyser og er i utgangspunktet ingen samfunns-teori som forklarer forholdet mellom aktør og struktur. Det er ikke til å komme forbi at en av

hermeneutikkens fremste eksponenter, Gadamer, ønsker å gå lenger enn ren fortolkningslære:

"It is not my intention to make prescriptions for sciences or the conduct of life, but to try to correct false thinking about what they are" (Gadamer 1993, s xxiii).

For å kunne si noe om rett og galt ender man opp i et spørsmål om makt (Giddens 1990, s 28, Shanks & Tilley 1992, s 110). Henrietta Moore gjør oppmerksom på samme fenomen i sin kritikk av Ricoeur:

"Interpretation is always bound up with social inequality and with domination. Discrimination in society prevents many groups from making an interpretation." (Moore 1990, s 116).

Jeg er ikke enig i Moore's framstillingsmåte. Moore knytter rettferdighet og maktfordeling inn i enhver fortolkning som en kritikk av hermeneutikken. Min uvilje mot å akseptere Moores kritikk av hermeneutikken fullt ut, er at jeg anser hermeneutikk mer som metode eller strategi enn legitimering av en inntatt sosial posisjon. Det er ikke gitt at alle opererer med et universelt rettferdighetsprinsipp. Jeg er forøvrig enig i Shanks & Tilleys og Moores kritikk av hermeneutikken, for å skille riktig fra galt, dårlig fra bedre, er umulig uten å trekke inn makt. Hermeneutikken har sine klare begrensninger og fungerer ikke som

samfunnsteori (Jfr. Eriksen 1994, s 255). Giddens doble hermeneutikk og Shanks & Tilleys fire-foldige hermeneutikk, synes jeg avslører hermeneutikkens utilstrekkelighet som samfunnsanalyse (Giddens 1982, s 12-13, Shanks & Tilley 1992, s 107-108)

Strukturalisme som metode

Strukturalisme ble av Levi-Strauss angitt å være en "metode" ikke en "filosofisk doktrine" (Goldhahn 1993:43). Burström har påpekt at strukturalisme ikke er en samfunnsteori (Burström 1991:49). Å bruke strukturalistisk-inspirerte måter å oppdele et problemkompleks på, er ikke det samme som å hevde at det er en samfunnsteori. Binære opposisjoner og deres relasjoner kan tjene til en fruktbar analyse av samfunnsforhold, og dette erkjennes innen strukturasjonsteori og er derfor ikke problematisk (Cohen 1989:230-231, 243). På den måte kan strukturalisme inngå som en metode som velges etter hvilket problemfelt en skal arbeide med. Innen strukturalismen betraktes strukturen som ekstern i forhold til agentene (Olsen 1987:32-34), noe som er uforenlig med strukturasjonsteoriens utgangspunkt - the duality of structure.

Poststrukturalisme som strategi/perspektiv

I poststrukturalisters tekstmetaforer

går fokus fra lesing av tegn til tekstproduksjon og fra mening til meningsproduksjon (Olsen 1987, s 43). I dette ligger endringen fra subjekt relaterte utsagn (tegn og mening) til desentrerte forfatteres uavhengige produkter (tekst- og meningsproduksjon). Utsagn som "forfatteren er død", "...one should never look outside the text for its meaning" ble viktige slagord for tekstmetaforen. Poststrukturalisten Barthes avvisning av kontekst ble begrunnet med at dette innskrenket tekstens og ordenes mulige betydning (Olsen 1987, s 46).

For arkeologer er det åpenbart at vi studerer fragmenter av fortidige samfunn og at vi rent bokstavelig har en materialistisk historieoppfatning. Utgangspunktet er hva som foreligger, materielle levninger, som har vært del av en fortidig meningsfull sosial praksis. Den materielle kulturens levninger har potensiale til å bli tolket ulikt (Bloch 1995, s 214-215). Det har ikke vært "mange fortider", men det er i høyeste grad ulike oppfatninger om den.

Noe av problemet med den poststrukturalistiske tekstfascinasjonen er tekstens uavhengighet "how to relate the text back to an exterior world" (Giddens 1993b, s 210).

Giddens stiller seg undrende til hvor langt parallelliteten mellom språk og handling kan trekkes. Å betrakte tekstdiskursen som en virkelighet i seg selv - en virtuell tekstuell virkelighet strider mot synet på agent-struktur

hevder både Giddens og Bourdieu. De vil hevde at f.eks. utsagnet "agenten er død" vil være meningsløs, noe den er, men Foucaults utsagn om "menneskets død" fanges kanskje best som en epistemologisk figur innenfor et historisk vitensregime (Schaanning 1993a, s 110). Hvilken virkelighetsoppfatning som dominerer er i siste instans et spørsmål om makt. Foucaults ulike forskningsstrategier kan fungere som et forskningsperspektiv på hvorledes strukturer kan analyseres og hvilke meningsinnhold som kan tillegges dem, så sant en er klar over at analysen ikke vektlegger agent eller handling, men forskningsperspektivet (Foucault 1991, s xiii-xiv, Schaanning 1993b, s 192, 195-201, Tygstrup 1995, s 71).

Kritikk av Giddens

Kritikken av poststrukturalismen går ut på at menneskelige handlinger verken er totalt forsvunnet i en desentrert struktur eller i kaos:

"That 'history has no subject' can readily be accepted. But Foucault's history tends to have no active subjects at all. It is history with the agency removed" (Giddens 1993b, s 214, se også 1982, s 221-222).

Jeg er bare delvis enig med Giddens i kritikken av Foucault, fordi Foucault ikke er interessert i agentene, men i betingelsene for at agenter kunne handle som de gjør/gjorde (Foucault 1980, s 134-138). Dermed kritiserer

Giddens Foucault for noe tekstene til Foucault ikke handler om (F.eks. Giddens 1993, s 154-158). De epistemologiske rammene som Foucault fokuserer på har andre siktemål enn den enkelte handlende agent (Foucault 1991, s xiii, Schaanning 1993b, s 205). Svakheten ved Giddens fortolkning av Foucault, slik jeg ser det, er at Foucaults samfunnsanalyse blir tolket som samfunnssteori. Det er den ikke ment å være. Foucaults strategi er å belyse problemfelt fra stadig nye posisjoner, ikke å vise hvordan aktør og struktur utgjør et samfunn (Foucault 1991, s xxi-xxii). Fokus for Foucault er hvilke disiplinerings-teknikker, overvåkningsmekanismer, eksamensstrategier og andre makt og undertrykkelses- "teknologier" som dukker opp eller blir omdefinert innen et episteme eller kunnskapssystem. Hvis arkeologisk materiale tolkes som tekster, blir mye av strukturasjonsteorien som bygger på handling satt tilside. Tekstdiskursen blir seg selv nok - en meta-virkelighet. Strukturasjonsteorien er ikke forenlig med meta-virkelighetsoppfatninger i og med at agenter og strukturer forutsetter hverandre. Min tolkning av strukturasjonsteorien tar opp i seg forskningsperspektiver og strategier hvor ulike former for makt definerer og omdefinere sannhet. Giddens ontologiske posisjon; at en aktør alltid kan handle anderledes, i verste fall ta sitt eget liv, har blitt kritisert. Thompson peker på at strukturell motstand eller press kan føre til at aktøren ikke har mer enn ett valg, og baserer sin argumentasjon på et ontologisk hy-

potetisk aksiom om ønsket eller viljen til å overleve (Thompson 1991, s 73-74). Thompsons tolkning av å kunne handle annerledes, ser nærmest bort fra begrepene om agentens mulighet til å gjøre en forskjell, samt begrepet om dialektisk kontroll (Giddens 1991, s 258-259).

Oppsummering

Strukturasjonsteorien, og dens begrepsapparat, har mange verdifulle bidrag til hvor forhistoriens fragmentariske biter kan settes inn i en samfunnssteori. Teoriens utgangspunkt er at ethvert materiale er levninger etter spesifikke historiske hendelser og må analyseres med dertil adekvate metoder. Strukturasjonsteorien fokuserer på teoretiske temaer som kan aktiviseres og relateres til hverandre etter hvilket empirisk materiale en ønsker å analysere.

"I did not propose to analyse the relevance that structuration theory may or may not have for evaluating specific types of research methods" (Giddens 1993, s 327).

Fortiden produseres og arkeologi er derfor politisk. Fortiden kan instrumentaliseres og inneholder potensialer som kan nyttes i ideologier og debatter. Derfor er en kritisk selvrefleksiv handlingsteori nødvendig for å analysere de maktstrategiene som ustoppelig spilles ut mot hverandre⁶.

Terje Gansum lade fram sin magistergradsavhandling i nordisk arkeologi vid Oslo universitet under hösten 1995.

Noter

¹ Takk til Mag. Art. Eli Ulriksen for gjennomlesning og korreksjoner

² Strukturasjonsteori er ikke en ferdig teoretisk pakke, men et sett med verktøy som brukeren må benytte etter hvilke type empirisk materiale som skal studeres, Giddens 1993a, s 327, Cohen 1989, s 282-283.

³ Se Thompson 1991, s 68-71 for kritikk av definisjonen av struktur som regler og ressurser og Giddens 1991, s 254-257 for svar på kritikken

⁴ "I consider it very important to reject the idea that power has primacy over truth, or that meanings and norms can be explicated as congealed or mystified power" (Giddens 1982, s 226-227, se også 1993a, s 257-258.) I en arkeologisk kontekst hvor gjenstanden er multivokal vil jeg ikke operere med et sannhetsbegrep slik Giddens gjør, men slutte med til Foucaults maktbegrep hvor sannheten alltid (om)defineres (Foucault 1980). Foucault omtaler vitenskapene som sannhetsspill (Schaanning 1993a, s 115)

⁵ Jeg spurte Bourdieu etter hans forelesning i Oslo 15/5-95 om han kunne si noe om hovedforskjellene mellom Giddens og hans egen teori, og hvorfor han aldri diskuterte Giddens. Bourdieu svarte at han ofte fikk dette spørsmålet, men at han ikke ønsket å være uhøflig, og at engelsk språk ble spredt raskere enn fransk (han trakk på skuldrene og smilte). Hvis han stadig får dette spørsmålet ville jeg forventet et mer tilfredstillende svar.

⁶ Jeg deler Bourdieus oppfatning om at vitenskapen må kjempe for en selvstendig stilling. Vitenskapen bør være en kritisk instans overfor politisk dominans (Bourdieu 1992b, s 30-31). Desverre virker troen på en slik uavhengig stilling noe naiv. At universiteter og høyskoler produserer "sosiale ingeniører" (op.cit., s 41), er neppe noen nyhet. Tilegnelsen av kunnskap og godkjenning av den ervervede kunnskap har disiplinierende og dresserende effekt på agentene. Den politiske og økonomiske styringen av vitenskapen synes åpenbar, og jeg deler Foucaults makt-analytiske radikalisme fremfor Bourdieus "realisme" (Bourdieu & Waquant 1993, s 179)

Forkortelser:

- NAR - Norwegian Archaeology Review, Oslo.
- UO top. ark. - Universitetets Oldsaksamling, topografisk arkiv, Oslo.
- UOÅ - Universitetets Oldsaksamling, Årbok, Oslo.

Referanser

- Barth, F. 1982. Introduction. *Ethnic Groups and Boundaries*. (Ed. Barth).
- Bernstein, R.J. 1991. Social theory as critique. *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics*. (Ed. Held & Thompson).
- Bloch, M. 1995. Questions not to ask Malagasy carvings. *Interpreting Archaeology. Finding meaning in the past*. (Ed. Hodder et.al.)
- Bourdieu, P. 1992. *The Logic of Practice*.
- Bourdieu, P. 1992b *Kultur och kritik*.
- Bourdieu, P. 1994. *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology*.
- Bourdieu, P. 1995. *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. 1993. *Den kritiske ettertanke*. Oslo.
- Broady, D. 1990. *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*.
- Burström, M. 1991. *Arkeologisk samhällsavgrensning*. Stockholm Studies in Archaeology 9.
- Cohen, I. 1989. *Structuration Theory*.
- Cohen, I. 1993. Structuration Theory and Social Praxis. *Social Theory Today* (Ed:A.Giddens & J.H.Turner)
- Eriksen, Berg, T. 1989. *Nietzsche og det moderne*.
- Eriksen, Hylland, T. 1994. *Kulturelle veikryss. Essays om krealisering*.
- Foucault, M. 1980. *Power/knowledge*. (Ed. C. Gordon).
- Foucault, M. 1991. *The Order of Things*. An archaeology of the human sciences.
- Feyerabend, P. 1991. *Against method*.
- Gadamer, H-G. 1993. *Truth and Method*.
- Gansum, T. Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold - lokale eller regionale symboler? Upublisert magistergradsavhandling i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo. Høsten -95.
- Gibbon, G. 1989. *Explanation in Archaeology*.
- Giddens, A. 1982. *Profiles and critiques in social theory*.
- Giddens, A. 1990. *A contemporary critique of historical materialism*.
- Giddens, A. 1991. A reply to my critics. *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics*. (Ed. Held & Thompson).
- Giddens, A. 1993. *The constitution of society*.
- Giddens, A. 1993b. Structuralism, Post-structuralism and the Production of Culture. *Social Theory Today* (Ed:A.Giddens & J.H.Turner).

- Giddens, A. 1993c. *Sociology*. Second edition.
- Giddens, A. 1994. *The Consequences of Modernity*.
- Glørstad, H. 1994. Om hva metoden er verd i arkeologien. *Kontaktstencil XXXVII* (Red. J. Goldhahn).
- Goldhahn, J. 1994. Vetenskapliga paradigmet och arkeologi. *Kontaktstencil XXXVII* (Red. J. Goldhahn).
- Hedeager, L. 1988. *Danernes land. Gyldeald og Politikens Danmarks historie Bd 2*.
- Hedeager, L. 1990. *Danmarks Jernalder. Mellem stamme og stat*.
- Held, D. & Thompson, J.B. 1991. *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics* (Ed. Held & Thompson).
- Hjørungdal, T. 1991. *Det skjulte kjønn*. Acta Archaeologica Lundensia series 8° NR. 19.
- Hodder, I. 1991. *Reading the past*.
- Kjeldstadli, K. 1991. Struktur, norm og interesse - om historikernes behov for handlingsteori. *Historisk Tidsskrift 111991*.
- Knudsen, J.P. 1994. *Kulturspredning i et strukturelt perspektiv*. Meddelanden från Lunds Universitets Geografiska Institutioner, avhandlingar 119.
- Moore, H. & Ricoeur, P. 1990. Action, Meaning and Text. *Reading material culture. Structuralism, Hermeneutics and Post-Structuralism Social Archaeology*. (Ed Tilley).
- Myhre, B. 1988. Archaeological Theory in Scandinavia since 1960. *Archaeological Theory in Europe since 1960* (Ed Hodder).
- Myhre, B. & Nordenborg, L. 1994. *Arkeologi og politikk*. Varia 26. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Olsen, B. 1987. *Arkeologi. Tekst. Samfunn Stensilserie B Historie/Arkeologi*. Universitetet i Tromsø.
- Prestvold, K. (in print) Trøndelag i støpeskjeen. Jernproduksjon og sosial organisasjon i Nord-Trøndelag mellom 350 f.Kr. - 500 e.Kr. Varia. Universitetets Oldsaksamling.
- Schaanning, E. 1993a. *Modernitetens oppløsning*.
- Schaanning, E. 1993b. *Kommunikative maktstrategier - rapporter fra et tårn*.
- Sejersted, F. 1989. Norsk historisk forskning ved inngangen til 1990 årene. *Historisk Tidsskrift 4/1989*.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987. *Social Theory and Archaeology*.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1992. *Re-constructing Archaeology*.
- Stylegar, F-A. 1995. Dialoger med de døde. Arkeologien og gravskikken. Avhandling til hovedfag i nordisk arkeologi. IAKN. Universitetet i Oslo.
- Thompson, J. 1991. The theory of structuration. *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics*. (Ed. Held & Thompson).
- Trigger, B. 1989. Comments on Archaeology into the 1990s. *NAR 1989, nr 1*.
- Tygstrup, F. 1995. "Menneskets død" og den litterære erfaring - Michel Foucaults forvandling af den modernistiske æstetik. *Foucaults masker*. (red. Brügger et.al.).

Att ifrågasätta den vetenskapliga revolutionen

Tove Hjørungdal

Abstract

To call the Scientific Revolution in question

In this article Tove Hjørungdal discusses a recently released book "Earthcare" by Carolyn Merchant, the author of "The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution". Merchant is famous for criticising the construction of Science in the Western World. According to Hjørungdal Merchant's feminist critique has relevance for archaeology, for example when discussing the relationship between humans and nature.

Vad innebär det att ifrågasätta och omtolka Den Vetenskapliga Revolutionen?

Den amerikanska professorn i miljöhistoria, Carolyn Merchant, befinner sig bland dom som främst har utvecklat detta projekt. I stället för att hylla det framsteg som man inom västerländsk kultur lärt sig förknippa med Den Vetenskapliga Revolutionen, ser Merchant ett tilltagande förfall. Hon har arbetat fram en omfattande kritik mot de "Progressive

Narratives," Historier om Framsteg, som bildar vår allmänkunskap om Vetenskapshistorien. Mest känd är hon genom klassikern *The Death of Nature*, som kom 1980 (Merchant 1990 (1980)). Boken har nu även översatts till svenska, och fått titeln *Naturens död* (1994). Hon har här behandlat västerländsk vetenskapskonstruktion, med vikt på Den Vetenskapliga Revolutionen, ur ett ekofeministiskt perspektiv.

Merchant var gästforskare,

Fulbrightstipendiat, vid Idéhistoriska institutionen i Umeå 1984, och har också besökt Umeå universitet vid senare tillfälle. Hon har även varit gästforskare i Perth, Australien. Merchant integrerar sin forskning med ekologiskt och politiskt engagemang genom att delta på ekologiska kongresser och på fredskongresser, samt i demonstrationer för fred och mot förorening och förstörelse av jorden, t ex mot kärnkraft. Carolyn Merchant innehar en professur vid University of California at Berkeley, i ett ämnesområde som kallas Environmental History, Philosophy and Ethics, och som tillhör UC Berkeley's Department of Environmental Science, Policy and Management.

En upplevelse höra Carolyn Merchant föreläsa

Den 15 september 1995 höll Carolyn Merchant en föreläsning med titeln "Women, Nature and Narrative," på Umeå universitet för överfullt auditorium. Föreläsningen, som byggde på hennes senaste bok "*Earthcare*" (Merchant 1995), höll hon med anledning av att hon utnämns till hedersdoktor i ämnet Idéhistoria vid Umeå universitet. Detta var sannerligen en av det akademiska årets höjdpunkter, att äntligen få se och höra Carolyn Merchant! Det är väl inte särskilt konstigt att man brukar skapa sig en bild av en internationellt känd forskare som man bara läst, och aldrig sett. Bilden brukar då naturligtvis aldrig stämma överens med verkligheten,

vilket den absolut inte heller gjorde i det här fallet.

För forskare som arbetat med feministiska perspektiv är Merchant en auktoritet, och en stor inspirationskälla. Detta oavsett ämne, då Merchant tar upp Vetenskapskonstruktion som sådan. I sin föreläsning sammanfattade hon sina forskningar, sin kritik och sina nytolkningar av Den Vetenskapliga Revolutionen, där kritik av Masternarratives om relationen Kvinnor-Natur är central. Merchant besitter imponerande detaljkunskaper, samt behärskar klagörande översikter, över västerländsk vetenskap och övriga kulturyttringar som tillhör de olika diskurserna inom den synliga kultur- och vetenskaps-traditionen. Detta jämte sina kunskaper om kritik och om alternativa, mindre synliga, osynliggjorda, eller bortglömda vetenskapsuppfattningar genom tiderna. Merchant har åter tagit fram kunskaper som har sovrats bort och förträngts när man skrivit De Stora Berättelserna om Vetenskapens utveckling. All den forskning och kunskap som inte bekräftat den västerländske vite mannens herradöme över jorden och naturen, har inte passat in i De Stora Berättelserna om Vetenskapen och dess kontinuerliga Framsteg.

Merchant har även redigerat boken *Ecology* (Merchant, ed. 1994). I denna återfinns en lång rad artiklar skrivna ur olika kritiska perspektiv. Perspektiven representeras av Frankfurtskolan, socialistiska ekologer, ekofeminister,

färgade människor, andliga ekologer, postmoderna forskare. Dessa kan samtliga enas om kritik av den attityd som kallas "Domination over Nature." Det är dock enbart de feministiska varianterna av kritiska perspektiv som explicit tar hänsyn till det som anses ligga i botten av relationer som här är aktuella, nämligen olika tolkningar och begrepp kring kön och köns-tillhörighet. Hur problematiken som utgår från kritiken av "Domination over Nature" skall diskuteras och de svåra frågorna eventuellt lösas, finns det ju inget enkelt svar på, men författarna presenterar olika konstruktiva förslag på hur vi kan närma oss frågorna.

I boken *Earthcare* presenterar Merchant själv ett mer omfattande tänkbart sätt att förhålla sig, ett sätt där feministisk kritik har beaktats. Merchant gör dock inte anspråk på att ha utvecklat den Ena Rätta Sanningen. Nej, det skulle inte stämma överens med hennes attityder och hennes vetenskapsyn i övrigt. Först och främst innebär hennes synsätt och idéer en mångsidighet i sig, och dessutom säger hon att de uppfattningar hon presenterat kring relationen Natur-Kvinnor, kan kritiseras, och andra kan gärna komma med alternativa synsätt och lösningar. Intressant och viktigt, är även att Merchant tycker att det kulturella arvet som associerar natur med kvinnor, innebär att ett bekännande av naturen för närvarande är alldeles för problematiskt för att det kan accepteras utan vidare av frigörelserörelser i Västvärlden. Man

måste diskutera vidare.

Boken *Earthcare* är indelad i tre delar, Teori, Historia, samt Praktik. Merchant har under lång tid, de senaste två-tre decennierna, varit djupt engagerad i utforskandet av synsätt som berör förhållanden mellan kvinnor och naturen. Det är just dessa komplexa förhållanden hon belyser, och närmare bestämt tar författaren upp teorier, historia och praktik som förknippar symboler, representationer och konstruktioner av naturen som kvinna, med kvinnors arbete, i syfte att rädda jorden från förstörelse. Boken mynnar ut i en "Ethic of partnership." Detta är inga föreskrifter om hur man skall agera och handla. Nej, det är i stället Merchant's förslag till förhållningssätt och till relationstyper som inte är hierarkiska och auktoritära, utan som bygger på respekt och ömsesidighet. Relationerna berör både kvinnor-män, människor-djur, människor-natur, samt vita-färgade människor, västvärlden-tredje världen. Alla dessa relationer har genom sin struktur traditionellt inneburit potentiellt maktutövande, och relationernas uppbyggnad har följaktligen ifrågasatts. Relationernas konstruktioner och innehåll utforskas på nytt, och med respekt för kontextuellt förankrade lösningar. Detta är i sig kontentan av hela den feministiska kritiken, och av tillhörande syn på sökandet efter insikter, kunskap och tolkningsmodeller som en process, förankrad i forskaren själv och i forskarens egen kontext.

Utmaningar för arkeologen

Även om feministisk kritik, samt omtolkningar av Den Vetenskapliga Revolutionens kunskaper har inneburit en hel del för arkeologin, synliggör Merchant's arbete allt som inte har berörts.

Men jag måste trots allt påstå, att som arkeolog tycker jag att Merchant sitter inne med en del fördomar, mitt i sin briljanta klarsynthet. Eller skall man hellre uttrycka det som så, att hon bidrar till att arkeologens egna fördomar synliggöres. I alla fall ligger det ingen arkeologisk forskning bakom Merchant's påstående att jorden helt sedan paleolitikum varit ett offer. Vet vi något om det? Själv skulle jag vilja svara nej på frågan, och tillägga att vi arkeologer, som professionella på berörda tidsåldrar, inte egentligen har undersökt den problematiken särskilt systematiskt, även om den uppenbarligen borde anses central beträffande arkeologens människosyn. Det borde vara en intressant uppgift för en arkeolog att problematisera och undersöka människans förhållande till jorden under det långa paleolitikums olika skeden. Vi kan inte förutsätta att människors relationer till jorden var oföränderliga under loppet av paleolitikum, en tidsperiod av nästan ofattbar varaktighet.

Det hela avslöjar på något sätt arkeologens brist på tematisering och även på medvetande, när det gäller forntida människors relationer, både till sina medmänniskor, till jorden

och till sin omgivning i stort. Ser arkeologen på jorden som död eller levande, som objekt eller subjekt? Hur såg forntidens människor på jorden och naturen? Såg dom sig själva som naturens samarbetspartners, eller som jordens behärskares? Är paleolitikum så avlägset i tid att vare sig miljöhistorikern Merchant, arkeologen eller någon annan tycker att det egentligen angår oss, och att det därför är tveksamt om det egentligen är intressant att veta något om det?

Och hur ser arkeologin sig i relation till Den Vetenskapliga Revolutionen och till Framstegstanken i vetenskapsutvecklingen? Två viktiga frågor på två olika plan av arkeologi-ämnet handlar på den ena sidan om vetenskapskonstruktionen, och på den andra sidan om arkeologens tolkningar av själva forntiden. Merchant's kritik av den generella Vetenskapskonstruktionen har inom arkeologin en av sina konkreta motsvarigheter genom Engelstads kritik av Shanks' och Tilley's del i det postprocessuella projektet.

Arkeologens och miljöhistorikerns vägar korsar varandra genom att arkeologen har insett relevansen av Merchant's analyser inom den arkeologiska vetenskapskonstruktionen (se Engelstad 1991 med ref.). Engelstads kritiska granskning fokuserar bl a metaforer som anspelar på Kulturens erövrande av Naturen i någon kvinnogestalt. Vilka har vi av sådana metaforer inom arkeologin och i arkeologens tolkningar av forntid?

De mest explicita återfinns kanske i samband med konstruktionen "Den neolitiska revolutionen." Betvingandet och erövrandet av jorden genom Kulturen, är en metafor för en maktrelation som inte känns helt obekant i sammanhanget. Och metaforen "Neolitiseringsen" och de tolkningar denna innebär, är kanske ett paradexempel på föreställningar kring mänsklig kontroll över jorden och naturen inom de arkeologiska narrativen om Framsteget. Neolitiseringsen som Framsteg, men även som Fall har diskuterats av Elisabeth Rudebeck (Rudebeck 1994). Vi kan således konstatera att den kritiska diskussion Merchant för, återfinns även inom nordisk arkeologi. Här har jag enbart hänvisat till enstaka exempel inom den arkeologiska diskussionen, samt försökt ställa några ytterligare frågor i ljuset av Merchant's idéer.

Slutligen kan sägas att jag har svårt att se hur arkeologen direkt skulle förväntas testa alternativa synsätt och idéer presenterade av Merchant på förhistoriska samhällen. Det är inte just det detta handlar om, och jag anser en test mot källorna inte heller möjlig, eller ens vetenskaplig. Det vi däremot kunde göra i högre grad, är att låta oss inspireras av hennes olika kritiska granskningar av metaforer för relationerna människa-natur i stort, och även av uppfattningar kring kvinna-natur särskilt. Vi kan fortsätta en utveckling av arkeologins undersökande, problematiserande attityd till relationer människa-människa och människa-jord och natur, under forn-

tiden, och av oss själva som skapare av relationerna, även vi formade av den specifika miljö och tid vi befinner oss som del av.

Tack till Johan Linderholm och Björn Oscarsson, Miljöarkeologiska laboratoriet, Umeå universitet för synpunkter och konstruktiv kritik, och till professor i miljöhistoria Sverker Sörlin, Umeå universitet för upplysningar samt för boklån.

Tove Hjørungdal är lektor vid Arkeologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Litteratur

- Engelstad, E. 1991. Images of power and contradiction: feminist theory and post-processual archaeology. *Antiquity* Vol. 65, No. 248, September 1991.
- Merchant, C. 1990 (1980). *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution.* (Svensk översättning: *Naturens död.* Symposium. Kulturhistoriskt Bibliotek. Stockholm 1994)
- - 1994 (ed.) *Ecology. Key Concepts in Critical Theory.*
- - 1995 *Earthcare. Women and the environment.*
- Rudebeck, E. 1994. Hjältar och tragiska figurer i berättelsen om neolitiseringsen. Om människobilder i arkeologiska texter. Iregren & Werbart (red.) *Arkeologi och etik.* University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No. 52.

De formende hænder

Ole Stilborg

Abstract

The hands that shaped

What lies behind the sherds that survives from past pottery productions? Who made the pots and what was the social setting of the production? What can the pottery itself tell us and how much do we have to rely on ethno-archaeological data? This article tries to give a view of the hypotheses that may be constructed on the basis of a combination of general ethno-archaeological research and technological analyses of pottery.

Forskellige produktionsformer - forskellige sociale systemer

For nylig læste jeg igen om en gammel idé - vistnok fostret af en pensioneret professor i lydteknik - at det skulle være muligt at afspille overfladen på en drejet krukke ved hjælp af en specialkonstrueret pickup. Lydsvingningerne fra støj, snak og andre lyde i pottemagerværkstedet skulle teoretisk set være blevet optaget i drejningsrillerne på samme måde som på en gammeldags LP, mens

krukken blev drejet. Problemet lå blot i at konstruere udstyret til at afspille optagelsen med og finde den rigtige hastighed. Måske er dette i virkeligheden den eneste måde vi kan komme rigtigt ind på livet af den sociale organisation af keramik-håndværket, hvis vi da kan tolke det vi hører korrekt!.

Ellers er vi i stor udstrækning henvist til etnoarkæologien for at få en opfattelse af baggrunden for de skår, som fylder museumsmagasinerne.

Keramik fremstilles stadig over hele verden og endnu kan man finde mange forskellige variationer på håndværkets sociale placering og struktur, selvom de simpleste former er ved at forsvinde. Ganske mange forskere har arbejdet med studier af dette - Dean Arnold i "Ceramic Theory and Cultural Process" (1985); Daniel Miller i "Artefacts as Categories" (1985) och Anders Lindahl et. al. i "Present and past: Ceramics and homesteads. An ethnoarchaeological investigation in Buhera district, Zimbabwe." (1995) - for blot at nævne nogle enkelte værker. Et af de almene resultater af dette arbejde er en bredt accepteret og anvendt "typologi" for keramik-håndværkets organisation (Peacock 1982, van der Leeuw 1978). Inddelingen er først og fremmest baseret på produktionens teknologiske niveau, antallet af personer involveret i fremstillingen af det enkelte lerkar og distributionen af produkterne.

Den simpleste produktionsform vurderet i forhold til disse kriterier er *husholdningsproduktionen*. Her er fremstillingen af lerkar til husholdningens eget forbrug blot en af mange arbejdsopgaver i hjemmet. Pottemageren, som oftest husmoderen, former lerkarene uden specielle tekniske hjælpemidler og brænder dem i et åbent bål eller i en grube. Fremstillingen af nye kar til erstatning for gamle kasserede er en årligt tilbagevendende begivenhed. Det kan hænde at visse særligt dygtige pottemagere også laver keramik til

naboer og slægtninge, men i så fald snarere som gaver eller byttesobjekter end som salgsvarer. Denne produktionsform er ved at blive sjælden, men har været almindelig over hele verden.

Det næste trin er husholdningsindustrien. Den væsentligste forskel i forhold til husholdningsproduktionen er, at pottemageren laver flere kar, end hun har brug for i husholdningen med henblik på salg. Ved formgivningen kan pottemageren anvende kavalet eller andre simple hjælpemidler. Ovnbrænding er ikke en naturlig del af denne produktionsform. Fremstillingen af jydepotter, som er en typisk husholdningsindustri, er et eksempel på dette. Dog er det idag ikke ualmindeligt at finde husholdningsindustrier med simple enkammer keramikovne (Vossen 1990, s321), sandsynligvis som en følge af påvirkninger fra og konkurrence med værkstedsproduktioner af keramik. Produkterne fra en husholdningsindustri er ofte ikke spredt længere end landsbyen, hvor de er fremstillede og dens umiddelbare opland, men i visse tilfælde kan de have enorme distributionsområder (Peacock 1982, s 17). I disse tilfælde drejer det sig om specielle typer af kar - ofte koge- eller vandkar - med særligt gode egenskaber, som giver et stort kundeunderlag. Fremstillingen af keramik er normalt et bierhverv og derfor som regel begrænset til bestemte perioder af året, hvor landbrugsarbejdet tillader det.

Værkstedproduktionen adskiller sig

tydeligt fra de to foregående ved anvendelsen af drejning eller formstøbning/-presnings samt ovenbrænding. Disse formnings-teknikker og brændingen i ovn er nært forbundne med hinanden af teknologiske årsager. En vellykket drejning eller formpresning forudsætter en lermasse uden grove magringskorn. Rigelig og gerne grovkornet magring er imidlertid forudsætningen for, at keramikken kan modstå de store temperatursvingninger, som opstår i et åbent bål. Derfor må værkstedspottemageren foretrække den langsommere og mere kontrollerede brænding i ovn, som desuden også kræver en langt større mængde brændsel. I modsætning til husholdningsproduktionen og -industrien foregår produktionen ikke i selve hjemmet, men i et specialindrettet værksted. Dette er forårsaget dels af den permanente, pladskrævende drejeskive dels af behov for rum til opbevaring af ler og til tørring af op til en uges produktion af lerkar. Dele af produktionen, som f.eks. fremskaffelse og bearbejdning af ler, transport af kar til tørring, påsætning af hanke m.m. kan overlades til assistenter til pottemageren - oftest andre medlemmer i familien. Fremstillingen af keramik er et hovederhverv som udøves hele året. Karrene afsættes almindeligvis på regelmæssige lokale markeder. Værkstedsgupper er en variant på denne produktionsform, hvor pottemagerne kan rationalisere produktionen for eksempel ved at have fælles brændinger af deres keramik.

Manufaktorer og fabrikker er de to sidste typer af keramikproduktion.

Begge defineres ved en høj grad af specialisering og fordeling af arbejdsopgaverne på et antal ansatte. Fabrikkerne anvender maskinkraft.

Det er let at opfatte disse forskellige typer af teknisk og social produktionsorganisation som trin i den almene historiske udvikling af keramikhåndværket, men selv om det virkelig er tilfældet visse steder, er forholdet mellem produktionsformerne ofte mere kompliceret. Såvel enklere som teknisk mere "avancerede" keramikproduktioner findes over det meste af verden - ofte side om side, hvor de dækker forskellige behov i forskellige dele af samfundet. I Kabylien i Nordafrika findes således både en husholdningsindustri i landsbyerne, som fremstiller håndformede kokekar, vandkar, skåle, kander m.m. og en værkstedsproduktion af drejede husholdningskar og finere service i byerne (Balfét 1984, s 293). De drejede kar finder først og fremmest sine købere i byerne, men findes også til salg på markeder ude på landet side om side med de håndformede kar. Værkstedsproduktionen, som varetages af mandlige håndværkere, synes ikke at være udviklet af det kvindelige håndværk i landsbyerne.

Social position

Hvilken social status pottemageren tildeles i samfundet varierer meget, men synes til en vis del at være afhængigt af, hvilken type af produktionsorganisation, det drejer sig om. Sålænge fremstillingen af ke-

ramik er en del af husholdsarbejdet på linje med madlavning omend sjældnere forekommende, synes det at være en socialt set ganske neutral handling (A.Lindahl pers. medd.). Selvfølgelig vil en mesters eksklusive frembringelser altid blive beundret. Det ændrer dog næppe på pottemagerens sociale status i almenhed.

Anderledes er det med de folk, som på det husholdningsindustrielle plan må producere til salg for at klare sig økonomisk. Oftest påvirker det pottemagerens status negativt, særligt i områder hvor det er landbruget som giver status. At lave keramik er en økonomisk nødløsning, som man kun griber til, når man enten ikke ejer noget jordstykke eller ikke kan leve af det (Rice 1984, s 248f; "Jirfe" 1986, s 24). En gruppe, som oftere specialiserer sig i keramikfremstilling end andre, er enker. Som Vossen udtrykker det, er de i en vis forstand allerede socialt specialiserede, og har derfor lettere ved at blive accepterede i deres nye rolle som professionelle pottemagere (Vossen 1984, s 376). En anden speciel gruppe af kvindelige pottemagere er de, som er gift med smede eller er enker med en søn, som er smed (Rice 1984, s 248; Birgitta Hulthén pers. medd.). Her synes én håndværksspecialisering at have ført en anden med sig, sandsynligvis med brugen af ild som bindeled.

Der findes dog også undtagelser for reglen at keramikfremstilling sænker den sociale status. I en række ghansiske landsbyer nyder de professionelle

kvindelige pottemagere høj anseelse på grund af deres økonomiske bidrag til familjens forsørgelse i dette ganske ufrugtbare område (Crossland et. al. 1978, s 81f). Det samme gjaldt jydepottekonene i Midtjylland i forrige og begyndelsen af dette århundrede. Ude på hederne stod en kone, som kunne lave potter, højt i kurs.

Værkstedspottemagerne, som helt er afhængige af keramikfremstillingen som indtægtskilde, ligger som regel ganske langt nede i det sociale hieraki blandt de forskellige håndværk (Arnold 1978, s 56). I Indien hører de således til den nedre ende af håndværkskasterne, selv om de blandt andet fremstiller kar, som spiller en afgørende rolle i vigtige sociale og religiøse ritualer (Miller 1985, s 29f; s 88). Blandt pottemagere i islamiske lande kan man møde opfattelsen, at håndværket er et specielt helligt og rent erhverv, som kræver at udøveren - det være sig mand eller kvinde - afvasker sig før arbejdet. Sædet ved drejeskiven er jo Guds plads, da han formede mennesket i ler (Matson, in press). Samtidigt synes dette dog ikke at forlene pottemageriet med nogen højere social status iøvrigt. Fra andre dele af verden er der eksempler på, at pottemagere har suppleret deres indkomst ved at arbejde som daglejere eller har nedlagt deres værksted, så snart de har sparet tilstrækkeligt sammen til at kunne købe landbrugsjord. Der er dog givetvis forskel i anseelse mellem pottemagere som laver husgeråd og dem, som fremstiller luksusprodukter.

De professionelle

Den største social omvæltning i keramikhåndværkets udvikling er overgangen til et professionelt værkstedshåndværk. Vist kan man også kalde jydepottekonerne og de andre pottemagere, som fremstiller keramik på et husholdningsindustrielt niveau for professionelle håndværkere. Det er dog først med introduktionen af heltidspottemageren, det specialiserede værksted, drejeskiven og keramikovnen, at den store forandring indtræder.

Hvor husholdningsindustrien vel kan have et ganske stort omfang (Peacock 1982, s 17), men stadig bygger på traditionel håndværksteknologi, repræsenterer værkstedet et næsten fuldkomment brud med denne tradition. Nye råmaterialer er som regel nødvendige. Drejningen stiller meget højere krav til lerets finkornethed og plasticitet end de gamle håndformningsteknikker. På samme måde kan ønsket om at brænde til højere temperaturer i ovnen gøre det nødvendigt at finde nyt ler med bedre brændingsegenskaber. Drejningsteknikken øger formningsmulighederne, og det kan give sig udtryk i et brud med et traditionelt formsprog, som f.eks. i det ovennævnte tilfælde i Kabylien i Nordafrika (Balfét 1984, s 293). Alt efter hvilket marked pottemageren sikter på kan hans formentar være såvel mere specialiseret (f.eks. koge- og vandkar), som bredere end det traditionelle håndværks frembringelser. Højere brændings-

temperaturer kan opnås i tokammerovne og man kan begynde at fremstille glaseret keramik (Lindahl 1986, s 131ff; Stilborg 1995).

Et endnu større brud med traditionen er som allerede antydnet ovenfor, at pottemageren "skifter køn". I det etnografiske og historiske materiale, som vi har til rådighed, er det med meget få undtagelser kvinder, som laver keramikken til den private husholdning og som eventuelt kan udvikle deres håndværk til en husholdningsindustri. Derimod er det næsten udelukkende mænd, som er værkstedspottemagere.

For at forstå denne markante forskel må vi først se på de økonomiske forhold, som ligger til grund for en specialisering. I langt de fleste tilfælde er incitamentet til at begynde at lave keramik professionelt, at man ikke har tilstrækkeligt med jord eller dyr for at klare sig på landbruget. Dette gælder både for husholdningsindustrien og for værkstederne, men hvor keramikken i det første tilfælde kun ses som et tilskud omend væsentligt til en families økonomi, så er værkstedet almindeligvis hovedforsørgeren. Eftersom manden i mange samfund opfattes som familieforsørgeren kan dette være en af årsagerne til, at han overtager et traditionelt kvindearbejde. En anden årsag er givetvis, at det i første omgang er manden, som råder over midler til at investere i værksted, drejeskive og ovn.

Men hvorfor er mændene inte-

resserede i at lave keramik? Muligvis fordi de derved bliver "pottemagere". Det er min opfattelse, at arbejdsrollen (jæger, bonde, smed, pottemager) har overordentlig stor betydelse som identifikationsmærke indenfor den mandlige sfære. Med andre ord - du er først og fremmest, hvad du arbejder med for at forsørge din familie. Når husholdningssystemet bliver et specialiseret heltids-håndværk med teknisk mere komplicerede redskaber, bliver den interessant for manden som en erhvervs-mulighed med rimelig status.

Et specielt eksempel på mænds overtagelse af keramikhåndværket refereres af H.S. Ahmed i en upubliceret M.A. fra Univ. of Georgia (Ahmed 1979, s 27ff). I landsbyen Berdaale i Somalia observerede han et professionelt keramikhåndværk, hvor kvinderne stod for fremskaffelsen af leret. Mændene, som bar betegnelsen pottemagere, æltede leret og håndformede karene (op til 30 kar/dag), mens både mænd og kvinder - hver for sig eller sammen - kunne stå for brændingen af karrene. At kvinderne, som det fremgik af hans samtaler med pottemagerne, var dem, som havde bedst kendskab til de forskellige typer og kvaliteter af ler, og desuden også kunne klare brændingen af keramikken, viser at de må være de oprindelige pottemagere. Disse to funktioner er afgørende for et godt resultat af hele fremstillingsprocessen. En lokal myte om keramikhåndværkets oprindelse illustrerer mændenes overtagelse af håndværket (Ahmed 1979, s 21f): "En kvinde ved

navn Raamo-Guduuday fandt, mens hun vogtede får og geder, en håndfuld fint ler, som hun tog med hjem om aftenen. Hun viste det til sin mand, og han gjorde det fugtigt og smed det ind i et bål. Næste morgen så han, at leret var blevet hårdt og kompakt, og han indså, at man kunne lave kar af leret. Han fortalte klan-lederne om sit eksperiment, og de besluttede sig straks til at ofre kvinden, som havde fundet leret. Og det gjorde de så." I dette tilfælde drejer det sig ikke om værkstedsproduktion, men om en slags husholdningsproduktion, som dog giver hovedparten af familjens forsørgelse.

Berdaale er en landsby hvor en stor del af indbyggerne har specialiseret sig i keramikfremstilling. Sådanne pottemagerlandsbyer findes mange steder i verden, og årsagen til deres opkomst er egentlig den samme som for det enkelte værksted - mangel på frugtbar jord (Arnold 1978, s 56). Til gengæld findes der godt ler i nærheden og et marked for keramik-produktionen. Professionel keramikproduktion indebærer jo ikke blot en markant ændring af produktionsforholdene, men signalerer også en forandring i det omgivende samfund. Arbejdsspecialiseringen er for alvor begyndt og almindelige mennesker er ikke selvforsynende i så høj grad som tidligere.

Fra skår til social organisation

Når vi nu sandsynligvis aldrig kommer til at afspille vores lerkar fra forhistorien, hvor meget information om pottemagerne og deres sociale forhold kan vi så udlede ved at studere skårerne, som vi finder? I alle skår findes information om råmaterialer, godsammensætning, formnings- og brændingsmetode, som vi ved hjælp af keramikteknologiske analyser kan udlede. Vi kan med andre ord beskrive den teknologiske del af håndværks-traditionen, som ligger til grund for det enkelte kar, ganske objektivt. Typologien af forskellige produktionsorganisationer, som blev præsenteret i begyndelsen af artiklen, angiver en sammenhæng mellem en vis social organisation af produktionen og et vist teknologisk niveau i fremstillingen. Den kan derfor anvendes som et forbindelsesled mellem teknologien, som vi kan studere og beskrive, og de sociale forhold vi vil vide mere om. Vi kommer sjældent ned på noget dybere detaljniveau, men ved at se på, hvilke redskaber som er blevet anvendt ved fremstillingen; om der findes standardiserede kartyper samt på spredningen af produktionen, kan vi foreksempel skelne mellem en husholdningsproduktion og en husholdningsindustri.

Et eksempel på det sidstnævnte er Class I-keramik (kokekar) fra yngre jernalder i Vestengland (Peacock 1982, s 85ff). Ved hjælp af petrografiske analyser af den anvendte sandmagring kunne Peacock påvise, at de

fleste kar af denne type, som er fundet i hele Vestengland, var fremstillet i et mindre område på Englands sydkyst. Karene var håndformede, eventuelt med anvendelse af kavalet, formen var ganske standardiseret og karene formentligt brændt reduceret i grube. Alt dette tyder på en husholdningsindustri, selv om det ikke giver nogen forklaring på, hvorfor denne produktion skulle opstå netop her, eller hvordan den var organiseret i detaljer.

I mit eget afhandlingsmateriale, som omfatter Yngre Romertids keramik (200-400 e.Kr.) fra flere bopladser, gravpladser og én handelsplads på SØ-Fyn, mener jeg også at kunne se spor efter en husholdningsindustri (Stilborg 1994). Normen hér som i resten af Sydsandinavien og igennem hele forhistorien var husholdningsproduktion af keramikken. Hver landsby og sandsynligvis hver gård for sig lavede sine egne lerkar af lokale råmaterialer. Det specielle ved Gudme-Lundeborg-området på SØ-Fyn var kysthandelspladsen ved Lundeborg (Thomsen et.al. 1993, s 68ff). Her var et marked for kokekar, vandkar og forrådskar til tilrejsende handelsfolk. Eftersom lerkar er tunge og besværlige at transportere, var det en fordel for handelsfolk og håndværkere - ikke bare langvejs fra, men også fra andre dele af Fyn, hvis de på selve sæson-handelspladsen kunne anskaffe sig de nødvendige kar til opholdet. En oplagt husholdningsindustrielle niche for lokale pottemagere!

De teknologiske analyser viser, at en betydelig del af de store mængder keramik, som er fundet på handelspladsen, er lavet af et specielt fossilholdigt ler, som findes tilgængeligt umiddelbart i nærheden af denne. Resten af keramikken er sandsynligvis også lokalt fremstillet, men har ikke kunnet knyttes til noget bestemt lerleje.

Ved analyserne af keramikken fra bopladserne i handelspladsens bagland viste det sig, at pottemagerne på bopladsen Brudager ca. 6 km fra Lundeborg handelsplads, til en stor del af deres keramikproduktion havde anvendt netop dette fossilholdige ler, som synes at være begrænset til kystområdet. Samtidig var der elementer i deres keramikproduktion, som antydede et mere avanceret håndværk, blandt andet gods som var lavet af en blanding af to forskellige rålerstyper.

Brudagerpottemagerne var således både dygtige håndværkere og kendte de lokale lerforkomster ved Lundeborghandelspladsen. De havde derfor udmærkede forudsætninger for at kunne forsyne tilrejsende handelsfolk med keramik lavet direkte på handelspladsen. Vi kommer dog næppe længere end disse indicier for, at Brudagerpottemagerne faktisk bedrev husholdningsindustrielle produktion af keramik, og vi kan ikke udelukke, at andre pottemagere også udnyttede mulighederne på Lundeborg-handelspladsen.

Overgangen til fuld professionel produktion af keramik, som markeres af anvendelsen af drejeskive og ovnbrænding, er teknologisk enklere at påvise. Først og fremmest sporene efter drejning af keramik er umiskendelige, mens det kan være sværere at afgøre om keramik er brændt i en ovn, medmindre den er brændt til en temperatur, som ligger højere end den, som kan opnås i et bål (ca. 900°C). Professionaliseringens effekt på formudvalget kan som nævnt tidligere variere stærkt - fra specialisering på en enkelt kartype til en udvidelse af det traditionelle formforråd. Hvis vi har store materialer fra et begrænset tidsrum til rådighed kan vi ved studier af formdetaljer og analyser af karrenes dimensioner udskille enkelte håndværkeres produktion. I meget heldige tilfælde kan vi også finde selve værkstedet med arbejdsplads, tanke til opslemning af leret, udhuse til tørring af keramikken og ovnen.

Hvordan denne produktion i detaljer har været organiseret - hvor mange og hvilke personer, som har taget del i arbejdet, kan de arkeologiske kilder stort set ikke fortælle os noget om. Nogle engelske forskere kom engang på den idé, at den lille størrelse på de fingeraftryk, som fra tid til anden kunne identificeres på forhistoriske kar, tydede på, at det var kvinder, som havde lavet dem. Hvad de ikke tog højde for var, at al keramik krymper, når det brændes. Eftersom krympningens omfang er afhængig af lertype, magringsmængde og brændingstemperatur, kan vi ikke

engang sige, hvor meget større det oprindelige fingeraftryk var. En mere interessant tanke, som udsprang heraf, var, at man på romersk masseproduceret keramik fra et bestemt produktionssted eventuelt kunne identificere håndværkerne ved hjælp af deres fingeraftryk og beregne deres antal. Om ideen nogensinde er blevet afprøvet i praksis har jeg dog ikke noget kendskab om.

En eksotisk historie

Afslutningsvis vil jeg referere en fascinerende historie fra R. Vossens bog om Marokkos pottemagere (Vossen 1990, s. 254ff). I Sebou-bækkenet i det nordlige Marokko findes tre pottemager-landsbyer - Gueddara el Koudia, Gueddara el Oued og Gueddara el Cántara. Stednavnenes prefix *Gueddara* kommer af arabisk *Guedra*, som betyder kar. Disse pottemagerlandsbyer udmærker sig på flere måder i forhold til andre pottemagercentre i Marokko. Der er detaljer i deres formningsteknik, som ikke har paralleller i Marokko, men derimod i Vestafrika (ibid, s. 254). Det samme gælder den plastiske ornamentik, som forråds-karene lavet til egne behov med er udsmykkede med (ibid, s. 261). Så langt kunne vi også have afdækket historien, hvis det havde drejet sig om et arkæologisk materiale. Men forklaringen på fænomenet kunne vi næppe have gættet os til. Indbyggerne i disse landsbyer, som har specialiseret sig på keramikfremstilling, er nemlig efterkommere

til soldater i den armé af neger-slaver, som Sultan Moulay Ismail (1672-1727) skabte i slutningen af 1600-tallet (ibid, s. 258). Endnu mere end 250 år efter at de kom til Marokko, har disse vestafrikanere således bibeholdt håndværkstraditioner fra deres hjemland.

Ole Stilborg er doktorand ved Arkeologiska Institutionen og tilknyttet Keramiska Forskningslaboratoriet, Lunds Universitet.

Referenser

- Ahmed, H.S. 1986. *An ethnoarchaeological study of Pottery Technology in Berdaale Village, Somalia*. M.A.Thesis (unpubl.)
- Arnold, D. 1978. Ceramic variability, Environment and Culture History among the Pokom in the Valley of Guatemala. i Hodder, I. *Spatial Organisation of Culture*.
- Arnold, D. 1985. *Ceramic Theory and Cultural Process*. New Studies in Arch.
- Balfét, H. 1984. Methods of Formation and the Shape of Pottery i van der Leeuw et al. eds. *The Many Dimensions of Pottery*.
- Crossland, L.B. 1978. Posnansky, M. Pottery, people and trade at Begho, Ghana. i I. Hodder *Spatial Organisation of Culture*.
- "Jirfe", Y.M. 1986. *The Relationship between Pottery Form and Function. A Case Study of Bardaale, Southern Somalia*. Ba-Thesis. (unpubl.)
- Lindahl, A. 1986. *Information through Sherds*. Lund Studies in Medieval Archaeology 3.
- Lindahl, A. and Matenga, E. 1995. *Present and Past: Ceramics and homesteads. An ethnoarchaeological investigation in Buhera district, Zimbabwe*. Stud. in African Archaeology 11.
- Matson, F. From potters' mouths. i Lindahl, A. and Stilborg, O. eds. *The Aim of Laboratory Analyses of Ceramics in Archaeology*. (in press).
- Miller, D. 1985. *Artefacts as categories - A study of ceramic variability in Central India*. New Studies in Arch.
- Peacock, D.P.S. 1982. *Pottery in the Roman World, an ethnoarchaeological approach*.
- Rice, P.M. 1984. Change and Conservatism in Pottery-Producing Systems. i van der Leeuw et al. eds. *The Many Dimensions of Pottery*.
- Stilborg, O. 1993. Pottemagerne fra Brudager. *Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1993*.
- Stilborg, O. 1995. En ugn är en ugn är en ugn. *Meta 1995: 4*
- Thomsen, P.O. et al. 1993. Lundeberg - en handelsplads fra jernalderen. Skrifter fra Svendborg og Omegn's Museum. Bind 32.
- van der Leeuw, S.E. 1980. Keramikproduktion und Keramikhandel. Methodische Probleme ihrer Erforschung. *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. Beiträge des Lübeck-Symposiums 1978*.
- Vossen, R. 1990. *Reisen zu Marokkos Töpfern. Forschungsreisen 1980 und 1987. Wegweiser zur Völkerkunde band 36*.

På grund av ett tekniskt missöde föll en del av texten bort ur Carl Olof Cederlunds artikel "Om vikingaskeppssyndromet: innebörd, uttryck och rollspel", vilken publicerades i META 1996:2. Det aktuella textstycket, som skulle haft sin plats mellan sidorna 61 och 62 i nämnda META-nummer, följer därför här. Red.

Vikingabegreppets relevans

På sidan 4, nedre delen, anser OCP att jag, när jag i Meta 2/95 markerar främlingsskap inför vikingaskeppet som begrepp, bortser från att begreppet "viking" är "ett nödvändigt redskap" i det arkeologiska arbetet. Det är det menar han så länge det är allmänt brukligt att kalla perioden ca 800-1050 för "vikingatiden".

Inte är det något nödvändigt redskap! Det är en på ideologisk-historisk grund utbredd benämning, som snarast begränsar siktbarheten ned till tiden för tusen år sedan, än utgör ett "nödvändigt redskap". Låt oss överhuvud taget inte använda detta gamla traditionalistiska begrepp, förbundet med odemokratiska föreställningar långt ner ståndsamhällets djup. Det finns möjligheter att formulera samma tids- och rumsförhållande på sätt som i mindre utsträckning begränsas av ideologiska schabloner!

Låt oss göra experimentet att vi

lyfter ut detta begrepp helt och hållet ur det arkeologiska språket. (Det må dock gärna ha kvar sin roll såsom idehistoriskt fenomen, och som en semantisk och språkhistorisk företeelse, värd sitt eget studium.) Jag tror att vi skulle uppleva intressanta förskjutningar i vår begreppshandling på området, om det experimentet genomfördes.

Låt oss alltså genomgående byta ut begreppet "vikinga-" och "vikingatid" mot t ex det ideologiskt något mindre infärgade "tiden mellan ca 800 och 1050 e. Kr."! Låt mig som ett enda exempel på den effekt man däri genom kan uppnå föreslå att man döper om "Vikingaskeppshallen" i Roskilde till "Hallen för Fartyg och Båtar från Tiden mellan ca 800 och 1050 e Kr". Det är kanske en något lång och otymplig benämning, det erkänns, men medge att det skapar en annan föreställning än den förra (och lyfter bort en onödig, historisk schablon ur våra sinnen).

Något annat än ett tankeexperi-

ment kan detta inte bli. Som jag framhåller på andra håll i samband med min argumentation i den här frågan, är vikingen uttryck för en arketyper, som i ett vidare perspektiv, tillsammans med andra motsvarande hjältebegrepp, har en speciell roll i centrum av våra livsföreställningar. Så det begrepp, som bl a vikingen gestaltar, slipper vi sannolikt aldrig. Men vi kan ju diskutera det och söka alternativa sätt att betrakta liv och samhälle än genom vikingens begränsade perspektiv.

Det vi diskuterar handlar i grunden om ett av de många rollspel kring våra arketyper, vilka vi deltar i. Det är emellertid, som jag ser det, en lika vital uppgift som att delta i dessa akter, att utforska just detta förhållande. Det blir än mer angeläget, om vi gör anspråk på att tillämpa marin- arkeologin för att söka förstå de liv vi levat och lever - snarare än för att spela upp traditionalistiska scener, t ex genom farsa runt i kopior av fartyg som man kallar vikingaskepp, eller genom att på andra egendomliga sätt hylla denna arketyper.

Kanske är det så att det slag av starkt ideologiskt influerad forskning, som den kring vikingaskeppen ofta utgör, avsiktligt eller oavsiktligt är kopplad till de starka, vitt och brett projicerade krafter arketyper och ideologin kring den besitter. Och på det sättet förstärker projiceringen av de senare i kringvärlden. Det kanske också är så att forskningen i fråga viktiggör de egna resultaten med hjälp av den

strålkraft som en stark, med nationella föreställningar förknippad, ideologi ger den.

Betydelsen av begreppet "erkända, kulturhistoriska värden"

Jag är lite förvånad över Lars Einarssons stillsamhet denna gång, han brukar ju ta ut debattens svängar i skarp skär. Han vill i sin replik återföra oss till ordningen, dvs genom att föra fokus åter till det "vetenskapliga", kulturhistoriska fältet.

Einarsson säger bl a att skälen till att man grävt ut medeltida vrak vid Kalmar och Stockholms slott inte, som jag anser, är ett symbolistiskt / ideologiskt förhållande. Det beror menar han på att dessa två statsmaktsymboler rymmer en massa erkända, kulturhistoriska värden, som ges en allmän och hög uppskattning. Ja visst är det så, och det är ju även därför som skeppen grävts ut! De i Kalmar kom i dagen, därför att man inledde ett omfattande projekt för upprustning av slottet i Kalmar och dess historiska miljö på 1930-talet; de i Stockholm därför att det krävdes en utgrävning av området mellan slottet och riksdagshuset. Den senare byggnaden, inkl. dess grundvåning och planen framför denna, måste nämligen genomgå en ombyggnad, för att ordna parkeringsplatser för landets folkvalda, politiska ombud - riksdagsmännen.

Mönstret i dessa skeenden är tydligt och förutsägbart: man vårdar de

centrala, ideologiska monumenten och dessas miljö - och finner och undersöker därvid de förväntade arkeologiska fynden. Utgrävningen på Helgeandsholmen var den i särklass dyraste i Sverige någonsin. Inget, säger inget, samhälle skulle låta utföra en lika omfattande och kostsam utgrävning för att söka nå den oväntade insikten och kunskapen - t ex om hittills okända arkeologiska sammanhang i medvetandets utkanter!

Ett ideologiskt perpetuum mobile

De ideologiska kraftcentra vi skapat och skapar på det här området genererar uppmärksamhet och kulturell status i samhället. Det syns vara så att ekonomiska resurser därmed investeras i dem på olika sätt för att stärka och utveckla dem och anknytande förhållanden och aktiviteter. Den förstärkningen av de ideologiska uttrycken innefattar även forskningen på samma områden. Denna kommer således att utgöra forskning vid de ideologiska monoliternas fot.

Det medför bl a att det är lättare att få resurser till sådana projekt, som lånar lyskraft från de ideologiska kraftfält jag talar om, än till andra. Det betyder att forskare får chansen att verka och etablera sig inom dessa samma områden. Det i sin tur medför att de väljer att utveckla sin forskning kring förhållanden eller ämnen, som anknyter till de "högideologiska" sammanhangen i fråga. De förra kan vara

av många olika slag, och bildar ett slags forsknings-ämnesspektrum med starka, ideologiska uttryck i centrum.

Därmed skapas alltså inte bara en förhöjd aktivitet kring just de centrala, ideologiska uttrycken i samhället, vilka vi här berör. Det skapas också som en del i detta en intensiv forskningsverksamhet inom samma fält. Förhållandena är självgenererande. ökad forskning kring de ideologiska uttrycken skapar större allmänt och vetenskapligt intresse, vilket i sin tur stimulerar till ännu mer forskning. Ett ideologiskt perpetuum mobile är i rörelse!

Det förhållandet att ämnesfält anknyttande till starka ideologiska värderingar i vårt medvetande får ett högt värde medför också att det är "mer värt" att studera och utforska dem än sådana med lägre värde. Genom att göra det och presentera och diskutera sina resultat ökar forskaren utbudet av information kring dessa egentligen ideologiska budskap. även kritik och diskussion av det slag som denna debatt innebär skapar en sådan ideologiskt förstärkande effekt.

Sett i dessa perspektiv vore det intressant att få kunskap om argument och motiv kring de här frågorna särskilt från vissa grupper i samhället. Jag tänker då på dem, som med stora resurser projicerar nationella och motsvarande ideologier i stor omfattning, t ex politiker, näringslivsledare eller nationellt och internationellt inriktade donatorer och marknadsfö-

rare. Dessa sysslar ju bl a med att i denna sin verksamhet pytsa ut resurser till för ändamålen lämpad forskning. Detta skulle vara mycket mer givande än att lyssna på några forskare, som i grund och botten står i de förras och i ideologiernas "tjänst".

Ingen skall tro att jag på de här framförda uppfattningarna anser att den ideologiskt tydligt betingade forskningen är mindre intressant än annan sådan. Tvärtom, i den förra finns som framgår här viktiga insikter att hämta! Jag uppmanar samtidigt och å andra sidan marinärkeologer att - istället för att försvara de rika, starkt armerade och befästa ideologiska forten - ströva och söka i varseblivningens och medvetandets tysta utkanter. Mitt skäl är enkelt: det är den humanistiska forskningens främsta uppgift att söka nya insikter och att finna nya perspektiv på varat. Det är viktigare än att bekräfta redan vunna, mer eller mindre ideologiskt betingade, traditionella kunskapspositioner.

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett. Disketten skall vara av formatet 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder Macintosh-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet av konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil eller i programmet Word for Windows. Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida, enligt exemplet: (Jönsson 1902, s 45ff). Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten under rubriken **Noter**. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, tryckår, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

- Stenholm, L. 1986. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner. *Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio*. Lund studies in medieval archaeology 1.
- Styffe, C.G. 1911. *Skandinavien under unionstiden*.

Abstract. Varje artikel skall vara försedd med ett kort abstract med titel på engelska. Detta bör vara på max 15 rader.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i META-format. Skicka gärna originalmaterial i högst A3-format eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof och digitaliserade bilder. Det går även att skicka digitaliserade bilder direkt på diskett i Pict-Tiff-eller EPS-format. Alla illustrationer skall vara försedda med figur-numrering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.